

TRIANGLE INITIATIVE

REALizacija NORMALizacije

Budućnost odnosa
Beograda i Prištine

IZDAVAČ

Fondacija Konrad Adenauer
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Centar za interdisciplinarne studije Balkana

ZA IZDAVAČA

Norbert Beckmann-Dierkes
prof. dr Jovan Teokarević

RECENZENTI

prof. dr Aleksandar Pavlović
prof. dr Marko Šuica
prof. dr Zoran Krstić

REALizacija NORMALizacije

Budućnost odnosa
Beograda i Prištine

PIREDILI

Stefan Surlić
Aleksandra Popović

BEOGRAD, 2019

SADRŽAJ

Predgovor	7
Aleksandra Krstić <i>Profesionalni i etički izazovi novinarskog izveštavanja o procesu normalizacije odnosa Beograda i Prištine . . . . .</i>	9
Nikola Jović <i>Etnička distanca u ogledalu Srba i Albanaca . . . . .</i>	29
Aleksandra Popović <i>Značaj i doprinos žena dijalogu Beograda i Prištine . . . . .</i>	33
Stefan Surlić <i>Obrazovanje u procesu normalizacije odnosa Beograda i Prištine . . . . .</i>	39
Maja Bjeloš <i>Uloga žena u razumevanju Beograda i Prištine . . . . .</i>	55

PREDGOVOR

Šta znači normalizacija odnosa? Da bi se pružio valjan odgovor na ovo pitanje potrebno je prethodno definisati normalizaciju. Ovom pojmu pripisuje se neodređenost, evropska konstruktivna dvosmislenost, sveobuhvatnost i trajnost. Ovaj pojam je nespretno definisan, pogrešno tumačen i nevoljno prihvaćen.

Normalizacija, kao proces, predstavlja nužnost promene ili povratka u normalno stanje i odnose. Tako shvaćena, normalizacija zasigurno napušta ideju o zadržavanju postojećeg stanja, odnosno statusu quo. Ključna diferencijacija nastaje upravo u tumačenju krajnjeg ishodišta ovog procesa, odnosno onoga što bi trebalo da postane „normalno“: normalizacija kao prihvatanje drugog, kao uspostavljena saradnja, kao suočavanje sa prošlošću, kao pokušaj pomirenja, kao obezbeđivanje uslova za egzistencijom.

Normalizacija odnosa između Beograda i Prištine stavljena je u kontekst postizanja sporazuma. Na taj način, normalizacija je oročena i normativno uokvirena, i podrazumeva da lideri Srbije i Kosova dogovore finalni sporazum. Iz te perspektive, normalizacija stoji pred veoma teškim zadatkom, da probudi savest i odgovornost savremenih generacija u postizanju sporazuma koji će stvoriti prostor za realizaciju normalizacije.

Publikacija „Realizacija normalizacije – budući odnosi Beograda i Prištine“ je skroman doprinos projekta „Triangle Initiative“ unapređiva-

nju regionalne saradnje. Autori narednih stranica nisu donosioci odluka, ali su jasne namere da utiču na krajnji ishod. Njihov doprinos ogleda se u tematizovanju četiri neizostavne oblasti u procesu normalizacije: etnička distanca između Srba i Albanaca, obrazovanje i akademska saradnja između Beograda i Prištine, profesionalno novinarsko izveštavanje kao i aktivno učestvovanje žena u procesu razumevanja i pomirenja.

Stefan Surlić

dr Aleksandra Krstić¹
PROFESIONALNI I ETIČKI IZAZOVI
NOVINARSKOG IZVEŠTAVANJA O
PROCESU NORMALIZACIJE ODNOSA
BEOGRADA I PRIŠTINE

Pregovori između Beograda i Prištine česta su tema medija u Srbiji, bez obzira na periode i faze kroz koje proces pregovora prolazi i političare koji ih vode. Sama po sebi dovoljno komplikovana, tema normalizacije često je predstavljena u medijima u Srbiji kao „visoka politika“, svedena na protokol, često je pogrešno interpretirana, a njene pojedinosti su pre-naglašene ili fabrikovane u tabloidnom i senzacionalističkom stilu. Čitamo kako nas svakog meseca čeka početak rata ili konačnog obračuna sa „neprijateljima“, a u lošim prevodima izjava i analiza izgubljene su šanse da građani saznaju šta se zaista dešava i šta normalizacija odnosa zapravo znači. Medijsko izveštavanje o srpsko-albanskim odnosima ima presudnu ulogu u informisanju građana, ali i stvaranju stavova o pitanjima budućnosti Kosova i normalizacije odnosa između Beograda i Prištine.

ZNAČAJ MEDIJA ZA RAZUMEVANJE POLITIKE

Mediji su glavni forum za komunikaciju, četvrti stub demokratije i oni imaju centralnu ulogu u društvu, ne samo zbog toga što obavljaju funkciju informisanja, nego zato što povezuju učesnike u komunikaciji (Dahl-

¹ Autorka je docent na Odeljenju za novinarstvo i komunikologiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. I-mejl: aleksandra.krstic@fpn.bg.ac.rs

gren, 2009; Hjarvard, 2008). Mediji čine okvir za politiku jer oni pokreću komunikaciju i imaju uticaj na ljudsko mišljenje i delovanje (Castells, 2010: 371). Uloga štampe i medija uopšte jeste da budu građanski forum, odnosno da obezbede i vlasti i građanima da efikasno komuniciraju jedni sa drugima, i to tako što mediji treba da izveštavaju balansirano i nezavisno (Norris, 2000). Uloga medija može da bude i mobilizatorska, odnosno pokretačka, kao i kritička, odnosno watchdog funkcija – kritika onih koji su na vlasti i izvođenje njihovih postupaka na videlo (McNair, 2009; Norris, 2000). Takođe, rasprava o ulozi medija u odnosima između vlasti i građana važna je i sa stanovišta da je „visoko kvalitetno, nezavisno novinarstvo koje omogućava tačne i detaljne informacije i analize o aktuelnim događajima ključno za stvaranje prosvetljenog građanstva koje je sposobno da smisljeno učestvuje u društvu i politici“ (Anderson, 2007:65).

Mediji su posebno važni sa aspekta demokratizacije i procesa tranzicije ka demokratiji (Schmitt-Beck & Voltmer, 2007; Bennett, 1998; Jebril et al., 2013; Randall, 1993, Voltmer, 2008). Oni, s jedne strane, mogu da ubrzaju proces pomirenja i suočavanja sa prošlošću, ali mogu i da podstaknu veće političke i društvene podele, da polarizuju i da pristrasnim izveštavanjem podstaknu nove sukobe. Autori koji su istraživali kako se mediji ponašaju u procesima demokratizacije, ulogu medija dele prema fazi u kojoj se nalazi zemlja u tranziciji. Tako se medijima pripisuje uloga svedoka, odnosno uloga legitimizacije nove vlasti u predtranzicionom periodu (Bennett, 1998) i svojevrsnog „okidača“ demokratizacije (Randall, 1993); u toku tranzicije ka demokratiji, mediji mogu da „uspostavljaju agendu za političku debatu, da ponude alternativne interpretacije aktuelnih događaja i da kreiraju podršku novim političkim partijama“ (Jebril et al., 2013: 7). Posebno se naglašava uloga medija u prvim godinama demokratizacije jer oni mogu da utiču na političke orijentacije građana

(Schmitt-Beck & Voltmer, 2007). Na kraju, u periodu konsolidacije, mediji imaju ulogu očuvanja demokratskog diskursa, ali se, zapravo, mnogo češće suočavaju sa novim izazovima među kojima je jedan od glavnih smanjeni stepen poverenja koje građani imaju u novinarstvo i medije, uopšte (Jebril et al., 2013).

Za razliku od „starih” demokratija na Zapadu, mediji u novim demokratijama suočavaju se sa nešto težim izazovima, s obzirom na drugačije razvijene profesionalne ambijente koji su uticali na njihovu transformaciju i njihov rad, generalno. Na primer, Voltmer (2008: 28) piše da novinari u novim demokratijama imaju običaj da „primenjuju norme i pravila na koja su se navikli tokom profesionalnog života za vreme starog režima” i da zbog toga mogu da se suoče sa nedostatkom veština koje bi im omogućile da, recimo, promovišu inkluzivnu politiku. Takođe, mediji vrlo često mogu da intenziviraju političku i društvenu polarizaciju i mobilišu sukobe pristrasnim i ostrašćenim izveštavanjem. Mediji biraju o kojim događajima i temama izveštavaju „dok istovremeno zapostavljaju druge, i to tako što omogućavaju ili onemogućavaju pristup određenim akterima ili tako što zauzimaju strane u aktuelnim konfliktima i debatama“ (Vladislavljević & Voltmer, 2017:3). Kao akteri u postkonfliktnim kontekstima, mediji, dakle, često odražavaju predrasude režima i ne izveštavaju balansirano, već imaju navijački pristup i vrlo otvoreno se svrstavaju na jednu od strana u sukobu.

S druge strane, medijski sadržaj ima još jednu važnu ulogu, a to je učestvovanje u generisanju sećanja i kolektivne memorije jer novinari i urednici odlučuju o kojim istorijskim događajima izveštavaju, i na koji način. Zelizer (2008:81) naziva novinare „pokretačima sećanja”, a Zandberg (2010:8) „autoritativnim pričaocima priča o prošlosti”, imajući u vidu kolika je moć medija da odlučuju koje relevantne informacije o doga-

đajima iz prošlosti predstavljaju, i način na koji se ti događaji uokviravaju iz današnje ili neke druge perspektive. Pri tom, kad govorimo ulogi medija u kulturi sećanja, a posebno o temi odnosa Srba i Albanaca, kao glavne tematske okosnice u literaturi stoji da je kao jedan od glavnih elementa kulture sećanja zapravo čin „kolektivne amnezije“ (Ashuri, 2011:104), što jedni autori vide kao potencijal u procesu pomirenja i suočavanja s prošlošću (Misztal, 2010:32), dok drugi autori vide u zaboravljanju destruktivno značenje i ogroman prostor za manipulaciju (Zierold, 2006:53).

MEDIJSKO IZVEŠTAVANJE O SRSPKO-ALBANSKIM ODNOSIMA: U ČEMU JE GREŠKA?

U brojnim analizama dnevne štampe u Srbiji poslednjih godina, naročito s aspekta etike izveštavanja o srpsko-albanskim odnosima, smenjuju se primeri opasnih izjava, bombastičnih naslova koji imaju za cilj da uznemire građane, šire paniku i dodatno potpire konflikte. Stvari se, videćemo, ponavljaju bez obzira na teme i periode. Još 2004. godine, u izveštaju Inicijative mladih za ljudska prava navedeno je da se srpski mediji, u izveštavanju o Kosovu, oslanjaju isključivo na domaće izvore, da ignorišu institucije kosovskog društva, da glorifikuju ulogu SPC i „odražavaju crno-bele podele na Srbe kao žrtve i Albance kao zločince (često bez pozivanja na konkretne informacije i činjenice“ (Inicijativa mladih za ljudska prava, 2004: 2–4). Istraživači su tom prilikom izrazili zabrinutost o visokom stepenu govora mržnje u tekstovima o Kosovu, kao i to da je „uređivačka politika svih posmatranih listova u pogledu Kosova identična sa državnom politikom Srbije prema Kosovu. Redak izuzetak su po-

vremeno tekstovi u dnevniku „Danas“ i nedeljniku „Vreme“ (Inicijativa mladih za ljudska prava, 2004: 4). Samo godinu dana kasnije, na osnovu svog iskustva izveštavanja sa Kosova, novinar Peđa Obradović napravio je svojevrsan „Vodič za izveštavanje sa Kosova“ (Obradović, 2005), u kojem je tvrdio da se prava priča o Kosovu može dobiti samo na terenu, i to mimo organizacije beogradskih vlasti.

Skorija istraživanja (na primer: Kišjuhas, 2017) ističu primere kršenja etičkih normi u novinarskom izveštavanju o Kosovu i odnosima Srba i Albanaca: „ŠIPTARI MASOVNO BEŽE SA KOSOVA! Sa njima nam STIŽU DŽIHADISTI, ZLOČINCI OVK I DILERI DROGE!; NA TAČIJEVOM SPISKU ZA HAPŠENJE BAR 300 SRBA! Nastavlja se strašno albansko nasilje na Kosovu i Metohiji!; ŠOK! ZAPAD NAM DAJE 18 MESECI DA PRIZNAMO KOSOVO, aktiviran plan CIA i BND iz davne 1977. godine!” Senzacionalizam i tabloidno izveštavanje na osnovu anonimnih i često nepostojećih izvora informacija odlika su medijskog sadržaja koji „šire netrpeljivost, etnonacionalizam i ksenofobiju, prvo, pripremaju teren i mobilišu građane za potencijalne sukobe i, drugo, predstavljaju prepreku za procese posleratnog pomirenja i uspostavljanja krivice i odgovornosti” (Kišjuhas, 2017). Pitanje Kosova često se u medijima posmatra iz proruskog ugla kojim se istovremeno potencira antievropska i antiameirička orijentacija i poziva na svrstavanje i podele na „naše i njihove”: „ŠIPTARI U PANICI! MOSKVA NE SME DA BUDE UZ SRBE NA DIJALOGU O KOSOVU! Samo su Nemci i Ameri poželjni!; SAMO U INFORMERU! OPASNA PRETNJA IZ AMERIKE: Srbija ima 18 MESECI da prizna Kosovo?!“ (Kišjuhas, 2017).

U drugim relevantnim istraživanjima uočeno je da je neopravdano unošenje straha putem novinskih naslova prepoznato i u temama koje nisu direktno u vezi sa pitanjem Kosova, ali jesu u vezi sa pitanjima ži-

votne bezbednosti, odnosno manipulacijom te teme (Milojević & Krstić, 2016: 288): „Naslov „Krvavo lice Novog Sada – pretučen jer je sa majkom pričao na ALBANSKOM“, obiluje senzacionalističkim elementima i prenaglašava i kontekst i sam događaj”, upućuje na stanje straha, a pogotovo šteti pripadnicima albanske nacionalne manjine koji žive u Novom Sadu. Takođe, i primer naslova „Krvnik Tači pravi vojsku“ pripada takozvanim „praznim“ naslovima (Milojević & Krstić, 2016: 290) zato što ne upućuje na značenje na osnovu kojeg bi čitaoci mogli da utvrde zbog čega je određena ličnost predstavljena baš na taj način u određenom mediju.

I primeri novijeg datuma, a sa njima i novinarske priče, obiluju elementima govora mržnje, potenciranja nasilja, etiketiranja pojedinaca i manjinskih grupa, i to naročito u političkom izveštavanju o aktuelnim događajima, među kojima su hapšenje Marka Đurića na Kosovu, poseta predsednika Srbije Kosovu, upad jedinica ROSU na Gazivode, i tako dalje. U ovim, i drugim primerima, objavljenim pre svega u medijima bliskim aktuelnoj vlasti, u pozitivnom svetlu ističe se da je srpski lider „ponizio Albance”, a naširoko se kritikuje izveštavanje albanskih dnevnih listova i portala: „Zeri na naslovnici piše da je u dvodnevnoj poseti Vučić nastavio da koristi 'nacionalističku retoriku' porukom 'da će Srbija da brani Srbe na Kosovu'“; „Koha ditore upozorava da je Vučić tokom dva dana potkopao 'državu Kosovo' i 'proslavio svog bivšeg 'šefa' Slobodana Miloševića', kojeg je nazvao 'velikim državnikom' sa 'dobrim namerama', kao i da je poručio da Srbija nikada neće priznati kosovsku nezavisnost“ (Večernje novosti, 2018).

Bez obzira koji vremenski period razmatramo, protokolarno izveštavanje i međusobna optuživanja dominiraju, dok je izveštavanje o bilo kakvoj ideji suživota Srba i Albanaca sporadično i površno. U intervjuu

koji je novinarka Una Hajdari dala za nedeljnik „Vreme“ (Ivanji, 2018), ističe se da su jezičke prepreke glavni problem, i da Albanci ne mogu da komuniciraju zbog nepoznavanja jezika: „Zbog toga se u medijima na albanskom često pokrivaju samo udarne teme, poput nekog incidenta ili akutnih tenzija.“ (Ivanji, 2018). Takođe, važno je zapažanje ove novinarke koja smatra da ni mnogi novinari koji izveštavaju o Kosovu iz Beograda ne znaju puno o albanskim sredinama, a dodatni problem predstavljaju i netačne, „iskrivljene“ informacije koje dolaze iz državnih institucija.

Konfuziju u medijsku sliku odnosa između Beograda i Prištine unose i međunarodni mediji, pogotovo međunarodne novinske agencije. One se mnogo ne razlikuju od domaćih medija po tome što često podležu uticaju određene političke agende i aktuelnih političkih događaja prema kojima određuju ono što će se naći na njihovoj medijskoj agendi. Ispitujući dominantne frejmove (okvire) u novinskom izveštavanju međunarodnih novinskih agencija, Rojtersa, AP, AFP i Itar-Tassa o statusu Kosova, Camaj (2010) je otkrila da je najzastupljeniji epizodni frejm, odnosno da se o Kosovu izveštava samo kroz određene političke epizode, što, zapravo, otežava razumevanje konteksta i situacije, i građanima nedovoljno objašnjava šta je suština sukoba. Okvir sukoba mnogo češći je u izveštavanju u odnosu na okvir pomirenja ili rešenja pitanja Kosova, i to u francuskim i američkim međunarodnim novinskim agencijama (AFP i AP), nego u drugim analiziranim medijskim kućama (Camaj, 2010: 647). Ovo je važno da bismo mogli da razumemo i pogled koji strani mediji imaju na krize i aktuelne događaje u vezi sa Kosovom, kao i odnosima Srba i Albanaca, i kako „uramljuju“ tu sliku. Recimo, zapadni mediji veoma često sopstvenim izveštavanjem pojačavaju diskurs krize, odnosno češće izveštavaju u okviru „konflikta“, a ne recimo u okvirima „ljudskog interesa“, „ekonomskih posledica“ ili „moralnosti“, koji se u literaturi takođe

pominju kao okviri u izveštanju o postkonfliktnim i konfliktnim kontekstima (Camaj, 2010; Semetko & Valkenburg, 2000).

Nešto skorija analiza izveštavanja stranih medija o situaciji na Kosovu (Milošević, 2015), ukazala je da oni često ističu nacionalističku prošlost aktuelnih lidera, na primer u tekstu „Srpski predsednik ne sme na Kosovo“ u kojem se Tomislav Nikolić naziva „ekstremnim nacionalistom“ koji „besni jer mu pripadnici kosovskih jedinica ne dozvoljavaju da uđe na Kosovo i Metohiju i poseti srpske manastire za Božić“ (Milošević, 2015: 38–39). U ovom primeru *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vidimo kako je „Nikolić... oduvek mrzeo sve Albance koji su naseljeni na Kosovu i Metohiji“. S druge strane, *The Wall Street Journal* izveštava protokolarno i najviše pažnje posvećuje političkim temama koje su uglavnom „posvećene pregovorima oko rešavanja kosovskog problema, sastancima premijera Srbije Ivice Dačića i Hašima Tačija, pronalasku najboljeg rešenja za obe strane“ (Milošević, 2015: 43). Dakle, uprkos izvesnim promenama u pravcu i jačini izveštavanja o pitanju Kosova, kao glavni „krivci“ u stranim relevantnim medijima „navode se samo Srbi koji ne žele da postignu dogovor sa Prištinom, niti da priznaju Kosovo kao samostalnu državu... da još uvek postoji navedena dihotomija „dobri i loši momci“ koja se koristi po potrebi. To se naročito odnosi na život na Kosovu i Metohiji. Za uslove u kojima žive Srbi i Albanci krivi se samo srpska strana koja je odgovorna za lošu ekonomiju, korupciju, obrazovanje, standard građana“ (Milošević, 2015: 51).

Dominantnost sukobljenih stavova, bez ideje o rešenju ili smirivanju situacije, prisutna je u celokupnom prostoru javnog govora koji se odnosi na pitanja statusa Kosova i normalizacije odnosa Srba i Albanaca uopšte. Petrović-Trifunović i Spasić (2014) otkrivaju da se Kosovo često pojavljuje kao „kolevka srpskog identiteta“ u diskursu „patriotskog“ blo-

ka, a, s druge strane, pokreće se kao pitanje koje „cepa Srbiju na dva nepomirljiva tabora” (Birešev, 2015: 431) u diskursu „kosmopolitskog bloka”. U medijima je podeljen i prostor umetnosti i kulturne saradnje između Srba i Albanaca. Ana Birešev istraživala je (2015) medijsko izveštavanje nacionalne štampe i domaćih internet portala o dominantnim diskursima o saradnji Srba i Albanaca na kulturnim manifestacijama, u toku 2008, kada su tenzije zbog proglašenja nezavisnosti Kosova bile na vrhuncu. Među glavnim zaključcima istraživanja jeste činjenica da se podela na dva bloka često „pojačava uobičajenim motivom suprotnosti jedne svetske, uglađene, „urbane“ Srbije i druge koja je „sišla s planine” (2015: 434), kao i to da su zajednički projekti Srba i Albanaca poslužili medijima za „opredeljivanje za srpsko-albansku kulturnu saradnju ili protiv nje” i stvaranje figure neprijatelja koji zapravo nije umetnik s Kosova, nego „unutrašnji arhineprijatelj” (Birešev, 2015: 433).

UTICAJ REDAKCIJE I STAVOVI NOVINARA

Kao i u slučajevima kada medij odlučuje o čemu i na koji način izveštava u određenom trenutku, tako se i o normalizaciji odnosa Beograda i Prištine i srpsko-albanskim odnosima kao temi odlučuje unutar redakcija, na uređivačkim kolegijumima. Međutim, na odluku o tome kako se izveštava o Kosovu veliki uticaj u pojedinim beogradskim medijima imaju urednici koji ni zbog čega ne odstupaju od glavne političke orijentacije medija u kome rade.

Milojević i Krstić (2018) navode različite primere unutarredakcijskog odnosno organizacionog pritiska na rad novinara, od samih početaka demokratizacije do skorašnjih događaja, među kojima su i oni koji

se odnose na izveštavanje o EU integracijama Srbije i pitanju Kosova. Tako, novinari javnog medijskog servisa, RTS, moraju u svojim izveštajima o EU integracijama i Kosovu posebnu pažnju da obraćaju kako ne bi naštetili odnosima Srbije sa Rusijom. Ima i u drugim medijima primera novinara koji su morali da izveštavaju u skladu sa stavovima urednika po pitanju očuvanja integriteta Kosova.

U intervjuima koje je obavio istraživački tim Fakulteta političkih nauka sa novinarima i urednicima vodećih srpskih medija u okviru međunarodnog projekta „Mediji, konflikt i demokratizacija“ (MeCoDEM)², u toku 2014. i 2015, kao jedan od glavnih prioriteta uređivačke politike u vezi sa izveštavanjem o toku predizborne kampanje 2008. godine bilo je pitanje Kosova i Metohije. Naime, novinari i urednici objasnili su da su proglašenje nezavisnosti Kosova, u februaru 2008, neposredno pre otpočinjanja predizborne kampanje za parlamentarne i lokalne izbore iste godine, videli kao temu koja je „nezgodna“ i potencijalno problematična (Srbija/intervju 4), ali i kao temu koja se kreće van standardnih okvira emitovanja zvaničnih izjava ili objavljivanja saopštenja koje šalju stranke ili državne institucije, a pre svega kao pitanje o kojem mora da se izveštava „da bi se videlo kakav je stav određene grupe“ (Srbija/intervju 18).

² Projekat „Mediji, konflikt i demokratizacija“ (Rukovoditeljka: Katrin Voltmer, University of Leeds, UK), finansiran je kroz EU FP7 program, red. br. projekta 613370 (vidi: www.mecodem.eu). Empirijski podaci prikupljeni su u okviru Radnog paketa 'Novinarska etika i prakse' (Rukovoditeljka radnog paketa: Irene Neverla; postdoktorski istraživač: Judith Lohner, University of Hamburg), Radnog paketa 'Medijske reprezentacije konflikata u demokratizaciji' (rukovodilac: Nebojša Vladislavljević, Univerzitet u Beogradu) i od timova po državama: Egipat (rukovodilac: Gamal Soltan, American University in Cairo), Kenija (rukovoditeljka: Nicole Stremlau, University of Oxford), Srbija (rukovodilac: Nebojša Vladislavljević, Univerzitet u Beogradu, postdoktorski istraživač: Aleksandra Krstić), i Južnoafrička republika (rukovodilac tima: Herman Wasserman, University of Cape Town).

Ovde je važno istaći ulogu urednika kada je reč o izveštavanju o temi Kosova i, uopšte, glavne linije podele 2008, dakle „Kosovo i/liEU“ koja se predstavljala kao ključna linija razgraničenja, i ispoljavala kao pitanje budućnosti Srbije u kampanjama stranaka proevropskog bloka i evroskeptičnim strankama, a najviše u tradicionalnim medijima. Naime, u intervjuima sa novinarima, koji su izveštavali o sukobu oko pitanja EU-Kosovo u predizbornoj kampanji 2008, saznali smo da su na odluke u kojem pravcu će ići debata oko proglašenja nezavisnosti Kosova u izveštavanju pojedinih velikih beogradskih medija veliki uticaj imale individualne preference pojedinih urednika: „Uređivanje lista 'Večernje novosti' u tom periodu bilo je specifično. Postojala je jedna izrazito snažna ženska osoba na mestu urednika političke rubrike i, zapravo, ona je odlučivala šta će biti na tim stranama. Ona je, naravno, bila određenog političkog opredeljenja, bliža – samo uslovno rečeno – Kosovskoj priči, toj opciji” (Srbija/intervju 5). Zanimljivo je da pojedini urednici javnog medijskog servisa, intervjuisani za potrebe MeCoDEM projekta, ističu da, s obzirom na to kakvo je mišljenje prevladavalo u zemlji, u toku te ključne godine, „tada nije bilo prihvatljivo pozivati ljude koji su polemisali o mogućnosti da Kosovo bude nezavisno. To su ljudi koji su imali stav da bi se o nezavisnosti Kosova moglo razgovarati, nisu bili prihvatljivi u većini medija u Srbiji. Ti ljudi nisu dobijali prostor da taj svoj stav iznesu” (Srbija/intervju 13).

Pojedini urednici ističu da zbog očuvanja viših principa, kao što je, na primer, teritorijalni integritet države, tema Kosova mora da ima specifičan ugao izveštavanja po kojem je medij prepoznatljiv, a odstupanje od tog stava značilo bi, zapravo, odstupanje od „srpstva”. Ovakvi stavovi urednika i novinara o Kosovu, a često izraženi kroz afektivan, veoma emotivan govor i potenciranje verskih, etničkih i drugih stereotipa i pre-

drasuda uticali su na izveštavanje njihovih medija o pitanjima „EU i/ili Kosovo“ u predizbornoj kampanji 2008, ali i kasnije. Jedan od sagovornika je rekao: „Vrlo sam konfliktan i svaki Srbin je vrlo konfliktan kada je u pitanju Kosovo, i to treba svi da znaju. Kosovo je Srbija i tačka... Ja nikad neću odustati od toga, po cenu da nemam više novine. Po cenu da propadnem, da nemam 'leba da jedem, da budem čistač ulice, nikada neću odustati od stava da je Kosovo Srbija, i to će uvek stajati u mojim novinama. Da dođe neka vlast i prizna Kosovo, moje novine to nikad neće uraditi” (Srbija/intervju 10).

ZAKLJUČAK

Konfuzija koju stvaraju mediji u Srbiji u vezi sa odnosima između Srba i Albanaca, napetost u senzacionalističkim i često neproverenim izjavama i informacijama koje obiluju govorom mržnje, namernim izobličavanjem činjenica, i fabrikovanjem propagandnog materijala u interesu određenih grupa ili pojedinaca, površno i protokolarno izveštavanje o pitanjima Kosova dominiraju srpskim i albanskim medijima. Samo retki novinari, čini se, imaju dovoljno uređivačke podrške da se distanciraju od dnevne politike i da iniciraju prave životne priče kojima bi se prenela istina o srpsko-albanskim odnosima. Kao prepreka takvom izveštavanju pojavljuju se ne samo unutarredakcijski pritisci o poželjnom stavu, nego i sve češći pritisci političkih stranaka, vladajuće koalicije, šefova kabineta visokih državnih funkcionera na pojedine novinare i medije o ovim pitanjima, kao i na održavanje dominantno nacionalnog diskursa, što otežava medijima da budu forum za demokratsku debatu građana, da budu kritičari vlasti i pokretači životnih pitanja u odnosima Srba i Albanaca.

Ove ključne probleme prepoznaju i novinari koji su, u decembru 2018, na Fakultetu političkih nauka učestvovali na skupu „Realizacija normalizacije – Budućnost odnosa Beograda i Prištine“ u okviru programa Triangle Initiative. Kao najveće prepreke u izveštavanju o srpsko-albanskim odnosima panelisti navode pitanja lične bezbednosti, jezičkih barijera, nedostupnosti ključnih izvora informacija, nedovoljne solidarnosti među novinarima i vrlo nizak stepen međusobne saradnje. Zbog svega ovoga dešava se, ponekad, da se objave neproverene i netačne informacije koje dodatno zbunjuju građane i navode ih na pogrešne predstave. Novinari koji izveštavaju o političkim prilikama u vezi odnosa Beograda i Prištine vide kao poteškoću i to što se njihovo izveštavanje često svodi na reagovanje na tenzične događaje i praćenje konflikata, a ne dijaloga.

Uloga novinara u normalizaciji srpsko-albanskih odnosa i dijalogu Beograda i Prištine izuzetno je važna jer obuhvata i pitanja „realnog“ i objektivnog izveštavanja, a pre svega pristupa kredibilnim izvorima. Panelisti su kao velike probleme naveli i: potpunu zatvorenost određenih sagovornika i institucija medijima, dominaciju dve-tri političke teme i potpuno zapostavljanje životnih tema, objavljivanje lažnih informacija i predstavljanje laži kao istine, ili namerno emitovanje selektivnih informacija što stvara značajan prostor za dalju manipulaciju, potom, nedostatak saradnje među kolegama, veliki pritisak na male redakcije koje nemaju resurse da pokušaju da izveštavaju nezavisno, stereotipno predstavljanje pojedinih tema, „napadačko“ i „navijačko“ novinarstvo koje podriva sukobe, radikalizacija retorike koju mediji emituju i skoro potpuno odsustvo pozitivnih primera saradnje. U takvoj atmosferi, smatraju učesnici panela, mediji su primorani da prihvate glavni politički narativ o odnosima Beograda i Prištine.

Glavne prostore za odgovor na ove profesionalne izazove i za potencijalno prevazilaženje navedenih prepreka novinari vide u boljoj međusobnoj saradnji i razmeni informacija, potpunom odsustvu cenzure, zajedničkim novinarskim inicijativama koje bi osvetlile i druge tokove srpsko-albanskih odnosa, proizvodnju pozitivnijeg sadržaja koji bi izašao van okvira tekuće politike i tradicionalnih medija.

LITERATURA

- Anderson, P. (2007). Competing models of journalism and democracy, in: Anderson, P. and Ward, G. (eds.), *The future of journalism in the advanced democracies*, Aldershot, UK: Ashgate, str. 39–49.
- Ashuri, T. (2011). “Joint Memory: ICT and the Rise of Moral Mnemonic Agents.” In: *On Media Memory. Collective Memory in a New Media Age*, ed. Motti Neiger, Oren Meyers and Eyal Zandberg Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Bennett, L. (1998). “The Media and Democratic Development: The Social Basis of Political Communication”. In: *Communicating Democracy: The Media and Political Transitions*, ed. Patrick H. O’Neil. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Birešev, A. (2015). „Licem u lice“: srpsko-albanska kulturna saradnja u medijskom diskursu, u: Pavlović, Aleksandar, Adriana Zaharijević, Gazela Pudar Draško i Rigels Halili (ur.). *Figura neprijatelja: preosmišljanje srpskoalbanskih odnosa* (str. 429–449.) Beograd: IFDT i KPZ Beton.
- Camaj, L. (2010). Media framing through stages of a political discourse: International news agencies’ coverage of Kosovo’s status negotiations. *International Communication Gazette*, 72(7): str. 635–653.
- Castells, M. (2010). *The Power of Identity*, A John Wiley & Sons, Ltd.
- Dahlgren, P. (2009). *Media and Political Engagement – Citizens, Communication and Democracy*, Cambridge University Press
- Hjarvard, S. (2008). The Mediatization of Society: A Theory of the Media as Agents of Social and Cultural Change, *Nordicom Review*, 29(2), str. 105–134.

- Inicijativa mladih za ljudska prava (2004). *Slika medijskog izveštavanja o Kosovu u Srbiji*. 25. 01. 2004.
- Ivanji, A. (2018). *Niko nikoga ne razume*. Vreme, br. 1412, 25. 1. 2018. URL: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1567852>
- Jebril, N., Stetka, V. & Loveless, M. (2013). *Media and Democratisation: What is Known about the Role of Mass Media in Transitions to Democracy*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.
- Kišjuhas, A. (2017). *Ekstremizam i mediji: ekstremni govor, izazivanje straha i širenje netrpeljivosti u štampanim medijima u Srbiji*. Beograd: Liber
- McNair, B. (2009). Journalism and Democracy, in: Wahl-Jorgensen, Karin and Hanitzsch, Thomas (eds), *The Handbook of Journalism Studies*, New York: Routledge, str. 237–249.
- Milojević, A. & Krstić, A. (2016). „Demokratizacija medija u Srbiji: Etika novinarske profesije posmatrana kroz analizu naslova u dnevnoj štampi.“ U: Vujačić, I. & Vranić, B. (urs.), *Urušavanje ili slom demokratije*, zbornik radova sa međunarodne konferencije „Urušavanje ili slom demokratije“, Beograd, 24–26. septembar 2016, Beograd: Udruženje za političke nauke i Fakultet političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, str. 277–297.
- Milojević, A. & Krstić, A. (2018). Hierarchy of influences on transitional journalism: Corrupting relationships between political, economic and media elites. *European Journal of Communication*. 33(1): 37–56.
- Milošević, I. (2015). Predstavljanje Srbije u on-lajn izdanjima inostrane štampe. *CM: Communication and Media Journal*, 33: 27–56 .
- Misztal, B. A. (2010). Collective Memory in a Global Age: Learning How and What to Remember. *Current Sociology* 58 (1): str. 24–44.
- Norris, P. (2000). *A virtuous circle. Political communications in post-industrial societies*, Cambridge University Press
- Obradović, P. (2005). *Vodič za izveštavanje sa Kosova*. 13. 4. 2005. URL: <http://www.media.ba/bs/novinarstvo-tehnikiforme-novinarstvo-tehnik-i-forme/vodic-za-izvestavanje-sa-kosova>

- Petrović-Trifunović, T. & Spasić, I. (2014). Patriotism and Cosmopolitanism in Intellectual Discourse: Pešćanik and Nova Srpska Politička Misao. *Filozofija i društvo*. XXV (4): str. 164–188.
- Randall, V. (1993). "The Media and Democratization in the Third World". *Third World Quarterly* 14 (3): str. 625–646.
- Schmitt-Beck, R. & Katrin Voltmer. (2007). "The Mass Media in Third-Wave Democracies: Gravediggers or Seedsmen of Democratic Consolidation?" In: *Democracy, Intermediation, and Voting in Four Continents*, eds. R. Gunther, J. R. Montreo, and H.-J. Puhle. Oxford University Press.
- Semetko H. & Valkenburg P.M. (2000). Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication* 50(2): str. 93–109.
- Večernje novosti (2018). „Premijerka: govor istorijski, predstavio perspektivu Srbije“. 10. 09. 2018. URL: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:748625-Premijerka-Govor-istorijski-predstavio-perspektivu-nove-Srbije-Ministar-Stefanovic-Poruka-mira-koja-treba-da-donese-nesto-dobro-Srbima-i-Albancima>
- Vladisavljević, N. & K. Voltmer. 2017. *Media framing of democratisation conflicts in Egypt, Kenya, Serbia and South Africa: a content analysis*. MeCoDEM working paper series. URL: http://www.mecodem.eu/wp-content/uploads/2017/02/Vladisavljevi%C4%87-Voltmer-2017_Media-framing-of-democratisation-conflicts-in-Egypt-Kenya-Serbia-and-South-Africa_a-content-analysis.pdf
- Volmer, K. (2008). Comparing media systems in new democracies: East meets South meets West. *Central European Journal of Communication*, 1(1): str. 23–40.
- Zandberg, E. (2010). The right to tell the (right) story: journalism, authority and memory. *Media Culture Society* 2010 (32): str. 5–24.
- Zelizer, B. (2008). Why memory's work on journalism does not reflect journalism's work on memory. *Memory Studies* 1 (1): str. 79–87.
- Zierold, M. (2006). *Gesellschaftliche Erinnerung. Eine medienkulturwissenschaftliche Perspektive*. Berlin: De Gruyter.

Nikola Jović³

ETNIČKA DISTANCA U OGLEDALU SRBA I ALBANACA

Istraživanje socijalne distance služi za utvrđivanje bliskosti različitih grupa, bilo da su one etničke, religijske, klasne ili ideološke. Ovaj pojam je u nauku prvi uveo Robert Park definišući socijalnu distancu kao mernu jedinicu koja služi za razumevanje stepena bliskosti, kako ličnih, tako i međugrupnih odnosa (Park 1924:339). Međutim, sve dok Emori Bogardus (1925) nije dizajnirao specifičan merni instrument, socijalna distanca predstavljala je samo teorijski koncept. Konstruišući psihološki test, Bogardus je želeo da utvrdi stepen socijalne distance ispitujući spremnost ljudi da imaju određene tipove društvenih kontakata sa pripadnicima različitih društvenih grupa. Instrument za merenje zasnovao je na jednom osnovnom pitanju i sedam modaliteta odnosa. Pitanje je glasilo *Da li biste prihvatili da pripadnik X grupe*: (1) Bude vaš partner u braku; (2) Bude vaš zet/snaja; (3) Bude vaš prijatelj; (4) Bude vaš pretpostavljeni na poslu; (5) Ima rukovodeći položaj u vašoj državi; (6) Živi u vašem susedstvu; (7) Stalno živi u vašoj zemlji.

Odgovori na ova pitanja već više od 90 godina obezbeđuju uvid u specifičnost međugrupnih odnosa širom sveta. Kako je Jugoslavija bila društvo obojeno pluralizmom identiteta, istraživanja socijalne distance bila su prilično česta u periodu nakon Drugog svetskog rata. Značajan

³ Autor je asistent na Politikološkom odeljenju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. I-mejl: nikola.jovic@fpn.bg.ac.rs

doprinos razumevanju međugrupnih odnosa u socijalističkoj Jugoslaviji dali su poznati sociolozi i istraživači poput Bore Kuzmanovića, Dragana Popadića, Rudija Supeka i Srećka Mihailovića. Građanski rat koji je doveo da raspada Jugoslavije uticao je na distorziju svih odnosa između grupa i koheziju unutar grupa. Kreiranje distinkcije Mi i Oni proizvelo je sve veću međuetničku distancu sa jedne strane, i sve izraženiju nacionalnu homogenost i povezanost, s druge strane. U takvim okolnostima, istraživanja su etničke distance dobila su poseban društveni i naučni značaj.

KAKO NASTAJE SOCIJALNA DISTANCA

Gradivni elementi socijalne distance su predrasude i stereotipi. Predrasude predstavljaju stavove koji su neosnovani, pa čak i netačni. Njihovo utemeljenje nije provereno, niti validirano. Predrasude su prevashodno negativno obojene, i sastoje se od intenzivnih negativnih osećanja i diskriminatorskih uverenja prema članovima određene grupe. Predrasude su psihološka i stavovska osnova za stereotipnu diskriminaciju. Priznati američki autor, Volter Lipman, uvodi 1922. godine u nauku pojam stereotipa. Lipman definiše stereotipe kao mentalne slike „koje bivaju formirane na osnovu kulturnih uticaja i svakodnevnih iskustava iz okruženja u kojem živimo“ (Haneš 2012:59). Osoba koja gaji stereotipe prema određenoj grupi koristi redukcionističke kognitivne mehanizme i deindividualizuje njene članove, učitavajući im osobine koje pripisuje određenoj grupi. Uobičajeno je da su stereotipi negativni, iako to ne mora biti slučaj. Na primer, odnos prema Rusiji može biti dobar primer pozitivno uokvirenih stereotipa: *Majka Rusija i Rusi su naša braća*. S druge strane,

primera za negativno uokvirene stereotipe ima mnogo više. Uglavnom, izuzev prema Sjedinjenim Američkim Državama, oni se prevashodno odnose na manjinske grupacije i stanovnike susednih država, pre svega Albance i Hrvate.

Zašto pričamo o stereotipima i predrasudama kada govorimo o etničkoj ili bilo kojoj drugoj socijalnoj distanci? Naime, ova tri pojma, i teorijski i u realnosti, idu „ruku pod ruku“, jer, kao što su stereotipi osnove predrasuda, tako su i predrasude osnove socijalne distance (Milosavljević, 2005). Teško da ćete naići na osobu koja ima izraženu socijalnu distancu prema određenoj grupi, a da njeni stavovi nisu izgrađeni na lošim generalizacijama proisteklim iz predrasuda i stereotipa.

ŠTA DETERMINIŠE ETNIČKU DISTANCU SRBA I ALBANACA

Socijalna distanca može zavisi od više faktora, ali najčešće je posledica međugrupnog takmičenja i specifičnog tipa socijalne kategorizacije koja one „nama bliske“ oblikuje pozitivnom pristrasnošću dok „nama daleke“ posmatra kroz negativan okvir (Tajfel, 1981). Kada je reč o odnosu Srba i Albanaca, oba ova uzroka čine se kao relevantna za objašnjenje nastanka i istrajnosti etničke distance. Savremeni istorijski prikaz odnosa Srba i Albanaca pokazuje da je on izrazito takmičarski. Javni diskurs oblikovan je narativima o dve zajednice koje imaju konkurentne nacionalne programe, čije se ostvarivanje zasniva na *zero-sum game* modelu. To znači da je postavka igre takva da neko mora da izgubi da bi drugi pobedio. Zbog toga se ove dve nacionalne grupe, i u ratu i u miru, sukobljavaju oko implementacije ciljeva svojih nacionalnih elita. Diskurzivni nastavak rata uz nerešeni status međunarodnog subjektiviteta dovodi do toga

da je takmičenje i dalje sklono eskalaciji. S druge strane, animozitetska socijalna kategorizacija uzrokuje da se onaj drugi doživljava kao nedostojan, različit, i kao neko ko ne zaslužuje poštovanje. Istraživanja koja su rađena u periodu socijalističke Jugoslavije to najbolje pokazuju. Ona su pokazala da Srbi doživljavaju Albance kao narod koji ne voli druge narode (54%), kao narod koji je zaostao (51%), podmukao (34%), zatvoren (33%), grub (20%), složan (20%), nagao (16%), lenj (14%), sebičan (8%) i hrabar (5%), (Milošević 2004:97). S druge strane, situacija je kao u ogledalu jer Albanci percipiraju Srbe kao narod koji mrzi druge narode, kao podmukle, sebične i grube (Mihailović 1998:411). Ovi podaci nam govore da su, i za vreme Jugoslavije, dominirale negativne percepcije i predrasude. „Za opis Srba Albanci koriste samo 7% pozitivnih osobina i čak 93% negativnih osobina. Srbi Albancima... pripisuju 32% pozitivnih i 68% negativnih osobina“ (Milošević 2004:98). Nakon rata, bombardovanja, i proglašenja nezavisnosti Kosova, proizvodnja ovakvog pežorativnog diskursa o „onom drugom“ postala je još izraženija, dublja i opasnija, i svakako uticala na produbljanje etničke distance.

ETNIČKA DISTANCA U ISTRAŽIVANJIMA

Istraživanja etničke distance koja su obuhvatala i albansku i srpsku zajednicu na teritoriji Kosova, nisu sprovedena od raspada SFRJ. Prvo posleratno istraživanje etničke distance sprovedeno je šest godina nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, februara 2014. godine. Pod pokroviteljstvom Britanske ambasade u Beogradu, i Inicijative mladih za ljudska prava, urađeno je istraživanje etničke distance na teritoriji Prištine, Gračanice, Južne Mitrovice i Severne Mitrovice, uključujući Zvečan, Zubin

Potok, Leposavić, Sočanicu i Lešak. Ukupno je ispitano 754 ispitanika, od kojih je 324 pripadnika albanske nacionalnosti i 430 pripadnika srpske nacionalnosti. Za merenje etničke distance korišćen je standardizovani instrument, Bogardusova skala. Rezultati istraživanja omogućili su nekoliko važnih uvida.

Prvo, etnička distanca između Srba i Albanaca izrazito je velika. Svega 9% ispitanika koji se izjašnjavaju kao Srbi ne pokazuju nikakvu etničku distancu prema Albancima, dok tek 4% Albanaca ne pokazuje etničku distancu prema Srbima. Segmentiranje intenziteta etničke distance nam pomaže da bolje razumemo različite nivoe udaljenosti dve grupe:

	Bez distance	Mala distanca	Srednja distanca	Velika distanca
Albanci	4%	34,1%	45,8%	16,1%
Srbi	9,1%	25,2%	46,5%	19,2%

Drugo, rezultati istraživanja pokazuju da etnička distanca ima posebno važnu političku komponentu. Logika socijalnog kontakta u teorijskom smislu podrazumeva da ljudi koji nemaju problem da budu prijatelji s pripadnicima određene grupe, neće imati ni problem da pripadnici te grupe imaju rukovodeći politički položaj u njihovoj državi. U kategorizaciji socijalnih kontakata, prijateljstvo je svakako bliže i intenzivnije od odnosa prema bilo kojoj političkoj funkciji. Međutim, istraživanje pokazuje da, dok bi 68% ispitanika prihvatilo „onog drugog“ za prijatelja, tačno upola manje ispitanika, njih 34%, bi prihvatilo da „njegov prijatelj iz druge grupe“ bude na rukovodećem političkom položaju. Postojanje ovakve kognitivne disonance posledica je različitih faktora, a neki od njih su, svakako, nepoverenje i strah. Pripadnici obe grupe, i Albanci i Srbi, ne

strahuju da se druže jedni s drugima, ali strahuju da političku moć prepuste političkim elitama antagonizovane grupe.

Treći uvid bavi se uzrocima socijalne distance, odnosno pitanjem, šta može voditi njenom smanjenju. Socijalna psihologija ima nekoliko pretpostavki, ali mnoge od njih (stepen obrazovanja, starost i materijalni status) na primeru Kosova zapravo ne pokazuju uticaj. Intenzitet etničke distance statistički se ne razlikuje značajno između više i niže obrazovanih, mlađih i starih, bogatih i siromašnih. Međutim, postoji jedna varijabla koja pokazuje veliki uticaj, a to je intenzitet i učestalost kontakata koji postoje između pripadnika različitih grupa. Rezultati istraživanja ukazuju na to da intenzivniji i učestaliji kontakti utiču pozitivno na međugrupne odnose, i da vode smanjenju etničke distance. Negativna vrednost korelacije ($r = -0,44$) pokazuje da učestalost kontakata Srba i Albanaca vodi opadanju intenziteta etničke distance. Ovaj podatak potvrđuje tezu sa početka teksta da su nepoznavanjem i neznanjem indukovani stereotipi i predrasude zapravo jedan od osnovnih preduslova etničke distance. Kada se ostvari direktan socijalni kontakt dolazi do smanjenja negativnih predubedenja, što posledično otvara prostor za međugrupno približavanje.

Četvrti uvid odnosi se na specifičnost rodnih pritisaka na Kosovu. Istraživanje pokazuje da razlike u etničkoj distanci između muškaraca i žena postoje, i da su one posebno izražene u najintimnijem socijalnom odnosu koji nudi Bogardusova skala. Dok bi 23% muškaraca pristalo da im žena bude iz antagonizovane grupe, svega 6% žena bi pristalo da bude u braku sa partnerom koji dolazi iz „druge“ etničke grupe. Rezultati su gotovo identični za Albanke i Srkinje. Uvidi iz odgovora na ovo pitanje upućuju nas na postojanje određenog socijalnog pritiska koji ne dopušta isti rodni tretman muškaraca i žena.

Nakon ovog istraživanja iz 2014, rađena su i druga istraživanja koja su se bavila etničkom distancom na Kosovu, ali samo odnosom Srba prema Albancima⁴. Ta istraživanja pokazala su trend porasta etničke distance Srba prema Albancima. Kakve su se promene u bliskosti odnosa dogodile možemo najbolje videti kada uporedimo intenzitet etničke distance iz 2014. godine sa rezultatima istraživanja iz 2018. godine.

	Bez distance	Mala distanca	Srednja distanca	Velika distanca
2014.	9,1%	25,2%	46,5%	19,2%
2018.	2,7	16	40,7	40,6

ZAKLJUČAK

Etničke, verske, rasne i ideološke predrasude predstavljaju emocionalne prečice koje evolutivno opstaju ukoliko je neophodno „drugog“ konstruisati kao nejednakog, nedoraslog, krivog ili neprijateljskog. Razumevanje predrasuda kao društveno konstruisanih emocionalnih prečica pokazuje da predrasude imaju svoj *policy* karakter i kapacitet. Kao što mogu biti dizajnirane da podstiču negativna uverenja i odnose, tako mogu biti neutralizujuće, ili pak dizajnirane da podstiču afirmativna uverenja i dobre odnose. U svetlu trenutne agende na relaciji Beograd–Priština, važno je istaći da je pregovaranje, dolaženje do kompromisa i davanje ustupaka nekom ko je obeležen kao nedostojan poštovanja, mnogo teže nego kada prekoputa imate osobu/grupu koju priznajete kao ravnopravnu. Tek uza-

⁴ Istraživanja je publikovala NVO ARTIV iz Kosovske Mitrovice.

jamnim priznanjem i poštovanjem stvaraju se uslovi za smanjenje distance i postizanje održivih i dugoročnih rešenja.

LITERATURA

- Haneš, O. (2012). *Sociodemografske karakteristike, socijalne distance i stereotipi kod studenata u Banjaluci*. Primenjena psihologija, vol 1, 59–79.
- Mihailović, S. (1998). *Etnički stereotipi i heterostereotipi na Kosovu*. Sociologija, LX,3
- Milosavljević, B. (2005). *Socijalna psihologija ljudskih grupa*. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Milošević, L. (2004). SRBI O DRUGIMA (Društvena udaljenost Srba od pripadnika drugih naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa u jugoistočnoj Srbiji) u: Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu. Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu – Institut za sociologiju, 95–113.
- Park, R. E. (1924). The concept of social distance as applied to the study of racial attitudes and racial relations. *Journal of Applied Sociology*, vol 8, 339–344.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aleksandra Popović⁵

ZNAČAJ I DOPRINOS ŽENA DIJALOGU BEOGRADA I PRIŠTINE

*Stanje rata je samo po sebi nepravda najvišeg stepena.
Mir je krajnja svrha pravnog učenja i najveće političko dobro.*

Immanuel Kant

DOSADAŠNJI DOPRINOS ŽENA DIJALOGU BEOGRADA I PRIŠTINE

Doprinos žena dijalogu Beograda i Prištine sveden je i stidljiv; taj doprinos, makar za sada, obeležen je odsustvom nekoliko važnih preduslova koji bi doveli do delotvornog razgovora. Doprinos žena dijalogu Beograda i Prištine zavisi, tako, od ispunjavanja jednog opšteg, vrlo kompleksnog uslova; drugog – jednostavnog, ali vrlo teškog za ispunjavanje; konačno, trećeg, koje je najlakše ispuniti.

Naime, još uvek podeljeno i, dobrim delom, paralizovano civilno društvo, nekonsolidovana građanska pravna država, prilično nedorečene ili neprimenjene javne politike (pre svega, obrazovne i kulturne) u mnogome onemogućavaju konstruktivan i autentičan dijalog. U tom kontekstu, otežano je svako komuniciranje o strateški važnim temama na dostojanstven i produktivan način, u oba *društva*.

⁵ Autorka je koordinatorica projekata Fondacije Konrad Adenauer, predstavništvo Srbija i direktorka „Ženskog koledža“. I-mejl: Aleksandra.Popovic@kas.de, zenskikoledz@gmail.com.

Domet ženske dijaloške bilateralne politike skučen je i iz razloga još uvek vrlo živuće *patrijarhalne* paradigme. Takva državna i društvena struktura, sa karakterističnim siromaštvom, kako ekonomskim tako i u niskom obrazovnom nivou, pogoduje održavanju prošlovekovnih, prevaziđenih matrica, sprečavajući emancipovanje srpskog i kosovskog društva.

Patrijarhalna paradigma guši potencijale dijaloga žena o normalizaciji odnosa Beograda i Prištine. Ohrabrujuća istina jeste da oni postoje, ali su, uglavnom, *projektno* „zaposleni“, i slabije fokusirani na namenu projekta, životnu upotrebljivost rezultata dijaloga. U već postojeće projekte i formulisane preporuke za normalizaciju odnosa Beograda i Prištine moraju se uključiti žene. Društvena angažovanost žena i njihova politička participacija izbavljaju dijalog iz vakuuma, i on postaje kreda kojom se iscrtavaju putevi ka razvojnim i miroljubivim beogradskim i prištinskim društvima.

Trend uključivanja žena u političke, ekonomske i kulturološke modernizacijske procese je, svakako, očigledan u oba društva. Izostaju rezultati. Ne smemo više samo konsatovati probleme, štiklirati „eto, bar smo ovo uradili“. Ne smemo stati nakon nekoliko koraka, nakon konstituisanja ženskih platformi, dijaloga, mreža, studija, nakon usvajanja i ratifikacije zakona i konvencija. Ne smemo stati, sve dok doprinos žena dijalogu Beograda i Prištine ne dopre do svih nas. Dijalog nije projekat. Dijalog su *ljudi*.

RAZLOZI ZBOG KOJIH JE VAŽNO DA ŽENE UČESTVUJU U DIJALOGU BEOGRADA I PRIŠTINE

Dva najvažnija razloga za pojačano učestvovanje žena u dijalogu, normalizaciji, pomirenju i razumevanju jesu: prvo, žene su pogodni nosioci di-

jaloškog procesa i pomirenja jer skoro da i nisu direktno učestvovala u ratnim sukobima što im je dalo mogućnost da se *distanciraju od politika* koja su dovele do ratnih sukoba i konflikata – žene ne idenfikujemo sa kreiranjem kriznih, ratnih scenarija, zato ih moramo angažovati u kreiranju mirovnih procesa, da bismo spasili od rata i nemira sledeće generacije; Drugo, žene imaju *najmoćniji instrument* u rukama – podizanje, vaspitavanje dece – očeva i majki nekih budućih ljudi. Najmoćniji instrument za miran i moralan život svih nas je u rukama žena, majki, starijeh, rođaka, učiteljica, nastavnica, profesorki. Indirektno, aktivnim vaspitanjem i obrazovanjem, žene bi najpre mogle da dovedu žrtve do pristajanja da oprostite počinocu, što je preduslov za pomirenje! Tačnije, da stvore atmosferu u društvu gde je oprost znak snage, a ne slabosti, gde Drugi nije neprijatelj, gde patnje jednih ne znače nipoštažavanje patnji drugih, i time prekinu spiralu nasilja. Zbog toga su žene pravi akteri za etabliranje kulture sećanja; one nose to tužno emotivno sećanje na žrtve konflikta, tu moralnu odgovornost prema prošlosti i prema poginulima, ali i odgovornost prema budućnosti. Sloboda, mir i demokratija – svemu tome žene daju iskonski životni impuls, osvešćujući kroz kulturu sećanja neraskidivu vezu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Jer načina na koji se odnosimo prema prošlosti dobrim delom obeležava put kojim težimo u sutrašnjici.

Okolnosti za jačanje pozicije žena u dijalogu nisu povoljne, samim tim otežana je postojanost i dugoročnost raznih dijaloških formata, a bez kontinuiteta u susretima teško može doći do dubinskog razumevanja i (auto)refleksije. Ekonomski, obrazovno i socijalno nedovoljno napredna oba društva, i činjenica da angažovana društvena uloga žena nije podrazumevajuća već se tek sada izvojeva, ne sme nas – ni žene, a ni društvo – obeshrabriti da odustanemo od političke participacije. Naroči-

to ne danas, kada su u oba društva, a i šire, usložnjeni politički konteksti. Nedemokratizovana politička lestvica vrednosti generiše u oba društva, na dnevnom nivou, etnonacionalističku atmosferu koja je pogodna za jačanje patrijarhalnih, ali i hermetički zatvorenih društava, njihovo otuđenje i nemogućnost prijateljevanja.

NEOPHODNI KORACI

Pored uređivanja ovde navedenih okolnosti, za uspeh ženskog dijaloga o odnosima Beograda i Prištine neophodno je da postoji zdrava, uređena *medijska sfera* u oba društva jer je ona glavni komunikacioni kanal za prenošenje pomirljivog tona i konstruktivnih i inkluzivnih akcija oba društva.

Mir traži pomirenje, pomirenje u kontinuitetu. Za jačanje inkluzivnih, zajedničkih sredstava za izgradnju beogradsko-prištinskog mira predlažem pokretanje krovne srpsko-kosovske inicijative koja će obuhvatiti postojeće ideje i projekte, i koordinisati sve aktivnosti raznih nivoa i pristupa, uključujući oba društva, obezbeđujući singergiju državnih i civilnodruštvenih aktera.

Smatram da svi mi, *pojedinačni građani*, svojim ličnim činjenjem i angažovanjem doprinosimo pomirenju. Institucionalizovanje tog čina sâm proces pomirenja čini efikasnijim. Zbog toga, i kroz odgovarajuće module „Ženskog koledža“, podstičem sledeće: *političke stranke* u oba društva moraju revidirati odnosno uneti u svoje političke programe i statute da prepoznaju jedinstvenost žena u pregovaranjima i javnim politikama, kao i vrednosni sistem zasnovan na miru, poštovanju, saradnji, razumevanju i pomoći, koji je fundament za uspostavljanje i održavanje

bilateralnih odnosa; ustanoviti *Dan tuge* odnosno *Dan sećanja* koji će nas dodatno angažovati za pomirenje, kada će se posećivati vojnička i druga groblja žrtava, kada ćemo se osvestiti da su i deca bila žrtve, kada ćemo dodatno održavati vezu sa prošlošću i osnaživati našu obavezu da se držimo ljudskosti, mira, demokratije, slobode; učiteljice, nastavnice, profesorke, pedagozi, psiholozi moraju intenzivno i kontinuirano da angažuju mlade, intenzivno jer mladi nemaju lično iskustvo ratova i konflikata, i ravnodušni su prema sadašnjem miru, a ponižavajuće je da uvek moramo iznova da utvrđujemo kako je rat bio besmislen i brutalan. Iz tog razloga, školski i vanškolski programi, kako kroz kurikulume – predmete istorije, građanskog vaspitanja, ustavnosti i prava građana, likovne i muzičke kulture, tako i kroz razmene ili zajedničke društveno-korisne i sportske akcije, i kroz društveno-kulturne angažmane, treba da etabliraju humanističke vrednosti i poštovanje ljudskih prava kod mladih, kao i kod samog nastavnog kadra. Jer, mir je najbolja zaostavština koju buduće generacije od nas mogu da naslede; sastavljanje kosovsko-srpskog *albuma* (elektronskog, ali i kao izložbene postavke) značajnih pisaca, pevača, umetnika, sportista; organizovanje zajedničkih *likovnih* kolonija jer portretiranjem ulazimo u biće koje oslikavamo, njegovo lice, oči, dušu nekog drugog – do čoveka, kakvi smo i mi sami; *modne* sesije podrazumevale bi psiho-socijalno-preduzetničku podršku pomirenju i isplativosti saradnje; podržavati rad postojećih *centara* i uspostavljati nove koji se angažuju za istinu i pravdu, sa izričitim fokusom na iskreno tretiranje krivice, personalizaciju tj. imenovanje krivaca, njihovo pravosnažno osuđivanje i uskraćivanje prava na njihov budući javni rad i nastup; simbolično „pečatiranje“ *Mosta* na reci Ibar kao ženskog mosta sa ženama oba društva koje odatle šalju poruku mira; uspostaviti, kroz postojeću ekonomsku saradnju, gradska *partnerstva*...

REŠENJE JE DOGOVOR

Počela sam citirajući Imanuela Kanta, da tako i završim: Kant u prvom definitivnom članu svog spisa „Ka večnom miru“ kao *conditio sine qua non mira* navodi: „Građansko uređenje u svakoj državi treba da bude republikansko... svaka država da bude u sebi samoj tako organizovana da poglavar države nema odlučujući glas o tome da li će biti rata ili ne, pošto rat u stvari njega ništa ne košta [...], *nego narod* koji sâm zbog njega ispašta“ (Kant, *Gemeinspruch*, 170; *Zum ewigen Frieden*, 206)

Ne govorim ovde o pravnim rešenjima, teritorijama, nezavisnostima. *Govorim o ljudima*, o nama. Mi pišemo istorijski dogovor Srbije i Kosova. Već sam navela neke aktivnosti koje bi vodile ka zdravom odnosu jednih s drugima. U svakom slučaju, sâm taj proces mora biti precizno isplaniran proces usklađivanja tokom kojeg oba društva, svi ljudi moraju (p)ostati nezavisni, slobodni, zaštićenog prava na život, kao i svih drugih prava koja im pripadaju. I, duboko sam uverena, da u tome uloga žena jeste ključna.

Stefan Surlić⁶

OBRAZOVANJE U PROCESU NORMALIZACIJE ODNOSA BEOGRADA I PRIŠTINE

Obrazovanje predstavlja važnu temu u kontekstu normalizacije odnosa između Beograda i Prištine. Na Kosovu egzistiraju dva paralelna obrazovna sistema, a akademska saradnja između srpskih i albanskih naučnika i istraživača gotovo je nepostojeća. U okviru briselskih pregovora dogovoreno je međusobno priznavanje diploma, ali ono je samo jedna u nizu spornih tema koje utiču na ostvarivanje prava na obrazovanje. U ovom radu fokus će, stoga, biti na spornim temama koje zajedničkim naporima političkih lidera i predstavnika akademske zajednice mogu da doprinesu normalizaciji odnosa dva društva.

Normalizacija definisana kao postizanje političkog sporazuma između Beograda i Prištine koji bi Srbiji obezbedio nesmetani put ka punopravnom članstvu u Evropskoj uniji, a Kosovu nespornu nezavisnost i članstvo u međunarodnim organizacijama zanemara je status građana i „normalizaciju“ okruženja u kojem žive. Dosadašnje (ne)spровоđenje prethodno postignutih sporazuma pokazuje odsustvo političke volje da budući dogovor ima odlike sveobuhvatnosti. Takođe, ćutanje akademske zajednice na teme obrazovanja, prava na međusobno priznavanje diploma, dostupnost udžbenika i druge literature, pokušaje uspostavljanja

⁶ Autor je asistent na Politikološkom odeljenju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. I-mejl: stefan.surlic@fpn.bg.ac.rs

bliže naučne saradnje, i slično, glasno čuju pojedinci, mladi ljudi oba društva kojima se svesno i sistematski ukida pravo na kvalitetno obrazovanje i valorizaciju stečenih znanja u procesu redovnog školovanja. Takođe, nedovoljno uključivanje naučnih poslenika u programe pomirenja, suočavanja s prošlošću, analizi spornih sadržaja udžbenika na srpskom i albanskom jeziku posledično jača političke argumente razgraničenja na etničkim osnovama usled „nepremostivih“ razlika i animoziteta. Za razliku od političkih elita, koje su odgovorne za izbijanje krvavih sukoba, krivica pripadnika akademske zajednice prevashodno je u nečinjenju tokom postkonfliktnog perioda.

MEĐUSOBNO PRIZNAVANJE VISOKOŠKOLSKIH DIPLOMA

Međusobno priznavanje visokoškolskih diploma dogovoreno je posredstvom Brisela, aprila 2013. Srbija i Kosovo obavezali su se da će verifikaciju obavljati treća posrednička strana⁷, čime će biti omogućeno da svršeni studenti steknu pravo na dalje školovanje odnosno da konkurišu za zaposlenje u oba sistema. Iako se vodilo računa da sporazum o diplomama bude statusno neutralan, očekivalo se da će biti inicijalan u normalizovanju saradnje dva ministarstva obrazovanja. Međutim, Ustavni sud Srbije, 2014. godine poništava uredbu Vlade Republike Srbije o priznavanju diploma, a nova uredba nije uspela da deblokira proces (ECMI, 2018: 4). Takođe, sporazum se odnosi samo na diplome stečene u Srbiji i na Kosovu, ali bez definisanja statusa diploma Univerziteta u Mitrovici⁸, koji

⁷ Evropska univerzitetska asocijacija

⁸ Zvanični naziv „Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici“.

funkcioniše kao obrazovna institucija Republike Srbije. Uredbom Vlade u Prištini br. 21/2015 omogućeno je priznavanje diploma stečenih na ovom Univerzitetu radi konkurisanja za posao na teritoriji Kosova, ali je reč o rešenju koji ima privremeni karakter do postizanja trajnog institucionalnog statusa za ovu visokoškolsku ustanovu (ECMI, 2018: 5).

KORIŠĆENJE UDŽBENIKA NA KOSOVU I JUGU SRBIJE

Iako su načinjeni određeni pomaci u mobilnosti mladih sa stečenim diplomama, dva obrazovna sistema se i dalje ne priznaju. Zahtevi za integracijom obrazovnog sistema na Kosovu za pripadnike svih etničkih grupa (uključujući i Srbe) su prisutni i na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja uprkos Zakonu o obrazovanju u opštinama koji dopušta da „škole u kojima se predaje na srpskom jeziku mogu koristiti nastavni program i udžbenike koje izdaje Ministarstvo prosvete Republike Srbije, uz obaveštenje dostavljeno Ministarstvu za obrazovanje, nauku i tehnologiju Republike Kosovo“ (Aktiv, 2017: 7).

Nadležno Ministarstvo ima mogućnost da u roku od 3 meseca uloži žalbe na sadržaj dostavljenih udžbenika formiranjem Komisije za pregled nastavnog materijala. Glavne primedbe odnosile su se na udžbenike iz istorije, budući da se proučava istorija srpskog naroda u celini, a ne istorija Kosova; udžbenike iz geografije, jer se Kosovo predstavlja kao južna srpska pokrajina; i, na literaturu iz veronauke koja je potpuno odbacena jer sâm predmet nije u skladu sa sekularnim principom koji je proklamovala vlast u Prištini. Uprkos izrečenim primedbama, distribucija udžbenika je nastavljena, jer ne postoji mogućnost uticaja na izdavače u Srbiji, uz predlog Ministarstvu obrazovanja, nauke i tehnologije, da

razvije kompletan zaseban nastavni program na srpskom jeziku (Aktiv, 2017: 8).

Kada je reč o jugu Srbije, spor oko upotrebe udžbenika za učenike albanske nacionalne manjine traje od kraja konflikta na Kosovu. Do školske 2005/2006, učenici su koristili loše prevode srpskih udžbenika bez posebnih delova posvećenih kulturnoj posebnosti albanske zajednice. Od 2010. godine, uslovi su značajno poboljšani učestvovanjem nastavnika u kreiranju programa kao i mogućnošću izbora udžbenika različitih albanskih autora, uz prethodnu saglasnost Ministarstva prosvete Srbije i Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine. (Malja-Imami, 2015: 223–225)

Novi spor nastaje 2016. godine, zbog zaustavljene pošiljke udžbenika sa Kosova namenjenih učenicima u Preševu, Bujanovcu i Medveđi. Prethodni neformalan dogovor između dva ministra podrazumevao je nesmetano korišćenje udžbenika Republike Srbije na teritoriji Kosova za pripadnike srpske i ostalih zajednica čiji se učenici školuju po srpskom programu (osnovno i srednje obrazovanje), kao i udžbenika koje izdaju institucije u Prištini za potrebe učenika na jugu Srbije (Malici, 2015). Međutim, zbog politizovanog i tendencioznog sadržaja u knjigama Ministarstvo prosvete Srbije je blokiralo njihovu dalju distribuciju po obrazovnim institucijama koje održavaju nastavu na albanskom jeziku (Aktiv, 2017: 7).

Ovakve situacije ukazuju na potrebu za zajedničkim aktivnostima Beograda i Prištine u osmišljavanju trajnog institucionalizovanog načina komuniciranja kako bi se prevazišla sva sporna pitanja koja se mogu odraziti na dostupnost i, uopšte, kvalitet obrazovanja. Iako nisu postojale zakonske osnove, Ministarstvo obrazovanja u Prištini naložilo je carini da, po principu reciprociteta, zaustavi pošiljke srpskih udžbenika i nastavnog materijala (Aktiv, 2017: 4). Normalizacija na delu, u kontekstu obra-

zovanja, podrazumevala bi da se političkim naporima otklone nesuglasice koje ugrožavaju početak i realizaciju nastavne godine, u oba sistema.

OBRAZOVANJE I POMIRENJE

Za pomirenje u postkonfliktnom period posebnu važnost imaju udžbenici istorije. U zajedničkom istraživačkom izveštaju nastavnika istorije sa Zapadnog Balkana konstatuju se tri ključna razloga, kako izučavanje istorije može uticati na uspostavljanje međusobnog razumevanja i održavanje mira. Prvi razlog ogleda se u činjenici da je istorija često bila zloupotrebljavana za legitimaciju konflikta kroz „mobilizaciju i povećanje tenzija među grupama“. Istorija, isto tako, može imati katarzičan efekat prilikom pokušaja međusobnog razumevanja uzroka sukoba. U tom slučaju, multiperspektivnost predstavlja osnovni pristup izučavanju istorije, gde se učenici suočavaju sa različitim narativima koji imaju podjednaku „parcijalnu“ i „validnu“ vrednost. Na kraju, istorija je nezaobilazna u ostvarivanju tranzicione pravde, uprkos odsustvu institucionalizovane podrške pokušajima suočavanja s prošlošću. (Maric, Jovanovic, 2017: 8–9)

Analiza sukoba tokom devedesetih godina, posebno je problematična u udžbenicima koji se koriste u Srbiji i na Kosovu. Gaši ukazuje na viktimizaciju koja je rezervisana samo za sopstvenu etničku grupu, pa se navođenje zločina na obe strane ograničava na neprijateljsku stranu. Primetna je mitologizacija kroz izostavljanje sastanaka, sporazuma ili saradnje koja je između predstavnika Srba i Albanaca postojala, i u najgorim vremenima. Takođe, udžbenici imaju jasnu svrhu indoktrinacije kroz prikaz homogene i idealizovane nacionalne ideje naspram agresor-

skog delovanja, što pokazuje „da dve strane ne nastoje da u novoj generaciji usade seme pomirenja“. (Gaši, 2015: 236-237).

Posebno odgovornu ulogu imaju nastavnici prilikom obrade istorijski osetljivih tema. Prema rezultatima istraživanja u fokus grupama, postoji jedinstven stav predavača istorije da je tema ratova devedesetih godina najteži deo kurikuluma, koja proizvodi različite nastavničke strategije: preskakanje teme zbog navodne obimnosti gradiva, obrada lekcija uz izbegavanje kontroverzi dominantnog narativa ili pokretanje rasprave koja razvija kritičko razmišljanje i preispitivanje usvojenih stavova o događajima iz bliske prošlosti (Maric, Jovanovic, 2017: 31–36).

Nakarada i Tepšić (2015) smatraju da je usled nepovoljnih okolnosti nemoguće ostvariti pomirenje, ali da se delovanje može usmeriti ka „strategiji umerenosti“. Suočavanje sa različitim istorijskim naracijama, u meri u kojoj je to moguće, trebalo bi podvrgnuti naučnoj, empirijskoj proverbi. Takođe, potrebno je podsticati delova zajedničkog sećanja koja mogu svedočiti o primerima pozitivnih odnosa Srba i Albanaca. Na kraju, autori ističu da je potreban konsenzus o naracijama koje mogu biti politički instrumentalizovane jer su nepomirljive, ali da postepenim naporima antagonizmi mogu prerasti u funkciju mirnog upravljanja (243–244).

Obrazovanje nužno stremi ka pomirenju, jer obrazovanje u podeljenim društvima predstavlja jednu od ključnih prosvetiteljskih misija. U okviru strategije izgradnje jedinstvene društvene zajednice neophodna je sporazumna eliminacija nastavnih sadržaja koji mogu podsticati nasilje i netrpeljivost, kao i istovremeno uvođenje novih programskih sadržaja za učenike. Poželjno je da obrazovanje za mir sadrži, pored kognitivne, i emocionalnu ravan, jer redefinisanje postkonfliktnog diskursa isključivosti počinje promenom stavova, kroz lično iskustvo ostvareno

kontaktom. Tada pojedinci (učenici, student) postaju svesni da su činio-
ci društva, odgovorni za postupke kojim kreiraju stvarnost u kojoj žive
(Strategija izgradnje mira, 2016: 22–23).

RETKI PRIMERI AKADEMSKE SARADNJE BEOGRADA I PRIŠTINE

Primeri direktne akademske saradnje su veoma retki, a u ovom radu bi-
će predstavljene dve publikacije koje su nastale kao rezultat istraživanja
srpskih i albanskih naučnika. Zbornik radova „Perspektive multietnič-
kog društva na Kosovu“ predstavlja prvu direktnu posleratnu saradnju
mladih istraživača Univerziteta u Beogradu i Univerziteta u Prištini.
Projekat podržan od strane Inicijative mladih za ljudska prava (YIHR) i
Britanske ambasade, uprkos jednogodišnjim pregovorima nije obezbe-
dio formalnu podršku Fakulteta političkih nauka u Beogradu i Filozof-
skog fakulteta – Odeljenja za političke nauke u Prištini. Kako u uvodu
zbornika ističe Jasmina Lazović, „ni na jednoj strani nije bilo političke
hrabrosti da se stane iza inicijative mladih akademskih radnika i prepo-
zna njihova potreba za uspostavljanjem zvaničnih kanala komunikacije
sa kolegama iz okruženja“ (Teokarević, Baliqi i Surlić, 2015: 4).

Uprkos ovoj činjenici, devet mladih naučnika koji su potpisali tek-
stove, ostvarili su pionirski poduhvat u uspostavljanju akademske sarad-
nje Beograda i Prištine, i odvažili se da istražuju teme koje su u datom
momentu bile posebno politički osetljive. Zbornik (2015) je pružio, pored
aktuelnih rezultata postkonfliktnog stepena etničke distance između Sr-
ba i Albanaca (Jović, 9–18), komparativni pregled ranijih istraživanja ra-
đenih od šezdesetih godina XX veka (Gligorijević, 19–33). Takođe, kroz
koncept ustavnog patriotizma (Beljinac, 113–125), i inkluzivnog izbornog

sistema (Vučićević, 73–82), razmatrana je mogućnost ublažavanja etničkih podela. Akomodacija različitosti i izgradnja građanskog identiteta (Limani 83–98) posmatrana je kroz inkluzivni sistem *power sharing* modela (Lončar, 99–112). Na kraju, u tri rada obrađena je još uvek aktuelna i osporavana tema normalizacije odnosa kroz dijalog u Briselu, u tekstovima Behe (43–60), Baliqija (33–42), i Surlića (61–73), (Teokarević, Baliqi i Surlić, 2015).

Dalje, knjiga „Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa” predstavlja kapitalni doprinos razumevanju međusobnih percepcija dva naroda. Realizacija idejnog projekta omogućena je od strane Švajcarske agencije za razvoj i saradnju kroz Program za promociju istraživanja na Zapadnom Balkanu, s obzirom da resorna ministarstva za kulturu u Srbiji i Albaniji nisu uvideli značaj i svrsishodnost ove naučno-istraživačke inicijative. Uprkos već ustaljenom odsustvu nacionalne institucionalne podrške programima pomirenja, urednici ove publikacije realizovali su projekat sa namerom „da se prevrednuju srpsko-albanske negativne međusobne percepcije, da se ukaže na zajedničku prošlost i tradiciju, i istaknu raniji i aktuelni primeri saradnje, kao i da se ponudi kritička analiza savremenog srpskog, kosovskog i albanskog društva” (Pavlović, Zaharijević, Pudar Draško i Halili, 2015:7).

Dvadesetčetiri teksta u 6 poglavlja, kroz istorijsku i savremenu ravan, osvetljene su različite dimenzije koje determinišu srpsko-albanski odnos: od korena sukoba i nastanka međuetničkog antagonizma, kroz nasleđe Jugoslavije i identitet Albanaca u složenoj državnoj tvorevini, preko međusobnih percepcija promovisanih novim generacijama kroz udžbenike, izazova za status manjinske zajednice u očuvanju posebnosti u većinskom neprijateljskom okruženju, do uloge intelektualnih elita i

„pisaca na borbenim linijama“ u produbljivanju antagonizama. Poslednje poglavlje posvećeno je temama kulturne baštine, umetničke saradnje i feminističkog preosmišljavanja dominirajućih srpskih i albanskih narativa (Pavlović, Zaharijević, Pudar Draško i Halili, 2015).

ANGAŽMAN INTELEKTUALNE I AKADEMSKE ELITE BEOGRADA I PRIŠTINE

Intelektualci i akademska zajednica imali su posebnu ulogu u interpretiranju društvene stvarnosti koja je obuhvatala i srpsko-albanske odnose. Kao što ističe Lošonc „samorazumevanje

intelektualaca uvek je ujedno i tematizacija celokupnog postojećeg poretka“ (prema Pudar Draško, 2015: 350). Proučavajući srpsku i albansku intelektualnu elitu kao generatore nacionalnih ideja i programa, Halili uviđa ključnu istorijsku ulogu intelektualaca u kreiranju „figure neprijatelja“ nacije na primeru Memoranduma SANU i Platforme za rešenje nacionalnog pitanja Albanaca. „U samom temelju njihove strukture leži ista logika jasne i nepovratne podele na nas i njih. Recept je prost i dobro poznat i drugde: mi smo miroljubive, istinoljubive i pravedne žrtve, dok su oni lažljivci, agresori, i po pravilu počinioци svih zločina koji ugrožavaju sam naš opstanak“ (Halili, 2015: 301).

Intelektualci su u nedavnoj prošlosti uložili više napora da opravdaju samoviktimizaciju sopstvene etničke grupe i delegitimizaciju prava drugih i drugačijih, nego što su pružili nepristrasnom i sveobuhvatnom razumevanju kompleksnih odnosa dva naroda. Ipak, dosadašnje delovanje predstavnika akademske zajednice u procesu normalizacije odnosa moglo bi da se raščlani na pet preovlađujućih uloga:

1. Indiferentan stav prema srpsko-albanskim temama, čak i u sferi društvenih nauka pod izgovorom da realpolitika ne dopušta teorijsku ravan sagledavanja problema. Nemanje stava ili neistupanje u javnost obezbeđuje, pored pozicione udobnosti, i zaštitu od eventualnih političkih posledica. Ćutanje je predstavljalo najčešću reakciju akademske zajednice na srpsko-albanske sporove.
2. Angažovanje u cilju održanja konfliktnih odnosa, kako bi se očuvao status quo. Zamrznut status promovisao se kroz predavanja, tribine i javne nastupe u cilju deligitimizacije ideje o normalizaciji odnosa i postizanja finalnog sporazuma Beograda i Priština. Argument koji se ističe jeste da bi redefinisanje postojećih odnosa, u vidu istorijskog dogovora, narušilo postojeći ustavni poredak.
3. Doprinos u prevazilaženju međusobnih suprotstavljenosti kroz svrsishodne aktivnosti: forume, konferencije, seminare, istraživanja i publikacije. U slučaju paralize političkog procesa pregovora, naučnici i istraživači imali su ulogu posrednika u normalizaciji odnosa Srba i Albanaca. Osnovna manjkavost ovakvog njihovog delovanje jeste što je ono uglavnom uslovljeno projektnim angažovanjem organizacija civilnog društva. Iako je takav vid saradnje više nego poželjan, nedostaju institucionalni mehanizmi trajne saradnje dve akademske zajednice.
4. U vezi sa prethodnim navodom, ljudi koji dolaze iz sfere obrazovanja imali su mogućnost da budu svojevrsni inicijatori i nosioci ideje oživljavanja normalizacije odnosa, kandidovanjem tema koje se svesno ne obrađuju, bilo da su politički osetljive ili projektno neprikladne, a koje su nezaobilazne ukoliko akademska zajednica ima nastojanje da sporazum bude sveobuhvatan i trajan istorijski dogovor.

5. Na kraju, pretpostavka je da su profesori i istraživači najpozvaniji da direktno budu involvirani u pregovarački proces. Zvanične institucije nisu pokazale nameru da neko iz akademske zajednice ima značajniju ulogu u briselskom procesu pregovora, a njihovo angažovanje svodilo se na neformalne konsultacije. Što se srpske strane tiče, „Unutrašnji dijalog“ kojeg je inicirao predsednik Republike Srbije, predstavljao je jedini institucionalni forum koji je okupljao zainteresovane učesnike iz sveta nauke. Međutim, dijalog je okončan, bez izveštaja, definisanih predloga i završne debate o zvaničnom predlogu Vlade Srbije za rešavanje konačnog statusa Kosova.

UPOTREBA JEZIKA I OBRAZOVANJE

Suštinsku prepreku integraciji manjinskih zajednica u kosovsko društvo predstavlja jezička različitost. Iako je po Ustavu (2008) i Zakonu o pravu na upotrebu jezika (2006) definisano da su srpski i albanski jezik službeni na celoj teritoriji Kosova, a da su ostali jezici manjinskih zajednica, proporcionalno broju stanovnika, u službenoj upotrebi na nivou opština, Kosovo u postkonfliktnom periodu nije sačuvalo bilingvalnost, ili trilingvalnost (u Prizrenu), koja ga je odlikovala. Manjinske zajednice tumačile su učenje (dominantnog) albanskog jezika kao pokušaj asimilacije, dok je većinska etnička grupa svaki drugačiji identitet smatrala ugrožavajućim po proces izgradnje države.

Sistemi obrazovanja u tom kontekstu imaju presudnu ulogu u održanju „paralelnih svetova“. Nastavni program Ministarstva prosvete Republike Srbije prihvatljiv je zbog jezika, pored učenicima srpske nacio-

nalnosti, isto tako i bošnjačkoj, goranskoj i hrvatskoj zajednici, dok su se za kosovski sistem opredelili Turci, Romi, Aškalije i Egipćani (Božić, 2016:284). Međutim, u školama po srpskom sistemu, albanski, kao i po kosovskom sistemu srpski jezik, nisu ponuđeni ni kao opcioni. Stoga, „društvo ostaje podeljeno po lingvističkim linijama, kreirajući procep između multilingvalnih zakona i monolingvalne populacije“ (Demaj&Vandenbroucke, 2015:809).

Iako engleski jezik postaje lingua franca preko kojeg nove generacije različitih zajednica mogu da razgovaraju na Kosovu, visok stepen etničke distance održava se upravo odsustvom direktnog kontakta i komunikacije na autohtonom zajedničkom jeziku. „Uprkos inkluzivnom zakonodavstvu, srpski jezik sa statusom službenog, zajedno sa jezicima manjinskih zajednica, ostaje u granicama enklava, dok albanski jezik postaje osnov postkonfliktne socijetalne (multi)kulture“ (Surlić, Kossev 2019). Normativno proklamovana dvojezičnost nije osnažena nastavnim kapacitetima koji bi omogućili da bude inkorporisana u obrazovne sisteme Kosova. Stoga, svedočimo raskoraku između proklamovanih prava i stvarne primene zakona iz Ahtisarijevog paketa, i, ujedno, očiglednoj segregacija kosovskog društva.

PREPORUKE ZA BUDUĆE KORAKE U OSNAŽIVANJU OBRAZOVNE SARADNJE BEOGRADA I PRIŠTINE

Nerešena statusna pitanja između Beograda i Prištine trajno kontaminiraju obrazovni sistem, stavljajući na stranu analizu dostupnosti i kvaliteta školstva. Normalizacija odnosa zamišljena kao sveobuhvatni proces zanemarila je obrazovanje i na taj način osnovu svakog pokušaja trajnog

pomirenja između dva naroda. Tehnički sporazumi koji su se odnosili na međusobno priznavanje visokoškolskih diploma, pored dosadašnjeg odsustva volje za primenom, predstavlja samo jedan u nizu sistemskih problema edukacije mladih. Stoga će u nastavku biti predstavljene osnovne preporuke u cilju normalizacije obrazovne saradnje:

- ▶ Potrebno je da se obe strane obavežu da višedimenzionalni problemi obrazovanja postanu tema briselskog dijaloga i stavka u finalnom sveobuhvatnom sporazumu.
- ▶ Potrebno je da obe strane iznađu *modus vivendi* kako bi na Kosovu funkcionisala dva sistema obrazovanja, ili jedan integrisani uz puno poštovanje posebnosti i autonomije obrazovnog sistema namenjenog Srbima i drugim nealbanskim zajednicama.
- ▶ Potrebno je ozvaničiti saradnju Beograda i Prištine, odnosno dva resorna ministarstva prosvete i nauke, formiranjem tela koje će koordinisati komunikaciju. Ovo telo bi imalo za cilj, pre svega, da preventivno deluje u otklanjanju spornih elemenata tehničke saradnje, ali i da alarmira više instance kada primeti da su neodgovornim delovanjem ugroženi dostupnost i kvalitet nastave, kao i valorizacija stečenog znanja.
- ▶ Potrebno je da se ustavno i zakonski proklamovana dvojezičnost na Kosovu inkorporira u oba postojeća sistema obrazovanja, gde bi drugi službeni jezik bio obavezan ili prvobitno (zbog nedostatka kadra) ustanovljen kao opcioni/izborni.
- ▶ Potrebno je da nastavni program u oba postojeća obrazovna sistema ima za cilj pomirenje u postkonfliktom periodu kroz prilagođavanje i obogaćivanje nastavnog materijala, kao i podsticanje novih generacija na kritičko promišljanje događaja iz bliske prošlosti.

- ▶ Potrebno je da predstavnici akademske zajednice institucionalno (ne samo kroz civilni sektor), budu uključeni u proces normalizacije odnosa razvijanjem zajedničkih naučno-istraživačkih projekata usmerenim ka poboljšanju uslova u svim sferama života Srba i Albanaca.

LITERATURA

- Božić, G. (2010) The Ethnic Division of Education and the Relations Among Non-Serb Minorities in Kosovo. *Canadian Slavonic Papers*, 52: 3–4, str. 273–298.
- Demaj, U. & Vandenbroucke, M. (2015) Post-war Kosovo landscapes in Pristina: discrepancies between language policy and urban reality. *Nationalities Papers*, 44: 5, str. 804–825.
- Gaši, Š. (2015) *Rat na Kosovu 1998–1999. u udžbenicima istorije na Kosovu i u Srbiji*. U: Pavlović, A.; Zaharijević, A.; Pudar Draško, G. i Halili, R., ur. Figura neprijatelja – preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa. Beograd: Institut za društvenu teoriju i istoriju, str. 229–241.
- Halili, R. (2015) „Mi, sinovi nacije“ – intelektualci kao generatori albanskih i srpskih nacionalnih ideja i programa. U: Pavlović, A.; Zaharijević, A.; Pudar Draško, G. i Halili, R., ur. Figura neprijatelja – preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa. Beograd: Institut za društvenu teoriju i istoriju, str. 301–318.
- Imami, M. (2015) Školstvo na albanskom jeziku na Kosovu i jugu Srbije (1945–2015). U: Pavlović, A.; Zaharijević, A.; Pudar Draško, G. i Halili, R., ur. Figura neprijatelja – preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa. Beograd: Institut za društvenu teoriju i istoriju, str. 211–228.
- Malici, B. (2015) *Kosovo, Serbia Agree to Exchange School Books*, Pristina: BIRN. <https://balkaninsight.com/2015/09/10/kosovo-serbia-exchange-school-books-09-10-2015/>
- Maric, D. & Jovanovic, R. (2017) *Teachers on Teaching: How practitioners See The Current State and Future Developments in History Education Across The Western Balkas*, Hague: EUROCLIO, CDRSEE.

- Nakarada, R. i Tepšić, G. (2015) *Protivrečnosti i prevazilaženje srpsko-albanskog sukoba*. U: Tepšić, G.; Nakarada, R. i Vasović M., ur. Etnički stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreke pomirenju u srpsko-albanskim odnosima. Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 231–249.
- Obrazovanje na srpskom jeziku i verifikacija diploma na Kosovu* (2018). Priština: ECMI.
- Politicizacija ljudskih prava: obrazovanje na srpskom jeziku na Kosovu* (2017). Mitrovica: Aktiv.
- Pudar Draško, G. (2015) *Simbolika nemoći: intelektualci i srpsko-albanski odnosi u postjugoslovenskom kontekstu*. U: Pavlović, A.; Zaharijević, A.; Pudar Draško, G. i Halili, R., ur. Figura neprijatelja – preosmišljanje srpsko-albanskih odnosa. Beograd: Institut za društvenu teoriju i istoriju, str. 337–358.
- Strategija izgradnje mira* (2016). Sarajevo: Centar za nenasilnu akciju.
- Surlić, S. (2019) *Uloga jezika u očuvanju identiteta manjinskih zajednica na Kosovu*. Kosovska Mitrovica: Kossev. <https://kossev.info/uloga-jezika-u-ocuvanju-identiteta/>
- Teokarević J.; Baliqi B. i Surlić S. (2015) *Perspektive multietničkog društva na Kosovu*. Beograd: YIHR, CISBalk.

Maja Bjeloš

ULOGA ŽENA U RAZUMEVANJU BEOGRADA I PRIŠTINE

Posle pregovora, koji su od strane specijalnog izaslanika generalnog sekretara Ujedinjenih nacija Martija Ahtisarija (Martti Ahtisaari) bili vođeni tokom 2006. i 2007. godine između vlasti u Beogradu i Prištini, a u vezi sa određivanjem konačnog statusa Kosova, Privremene institucije samouprave na Kosovu su, 17. februara 2008, jednostrano proglasile nezavisnost.⁹ Iako je Kosovo od okončanja sukoba na njegovom tlu 1999. godine bilo pod protektoratom Ujedinjenih nacija u skladu sa Rezolucijom 1244, usledilo je svojevrсно zaokruživanje državnosti ovog entiteta.¹⁰ S obzirom da zvanični Beograd nije prihvatio jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova, usledio je trogodišnji prekid bilo kakvog dijaloga između političkih vlasti u Beogradu i Prištini. Nakon usvajanja Rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 9. septembra 2010, vođenje dijaloga između vlasti u Beogradu i Prištini o brojnim otvorenim pitanjima „prenosi“ se sa globalnog na regionalni nivo, odnosno pod okrilje Evropske unije a u kontekstu pridruživanja obe političke zajednice Evropskoj uniji.

⁹ Dragan Đukanović, Odnosi između Beograda i Prištine: od tehničkog do političkog dijaloga, Časopis Međunarodna politika, Vol. LXV, broj 3, 2013, str. 365–385, <http://www.doi-serbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2013/0025-85551303365D.pdf>

¹⁰ Isto.

Pregovori Beograda i Prištine¹¹ koji su započeti pod okriljem Evropske unije u Briselu 2011. godine sada ulaze u završnu fazu, koja treba da bude okončana postizanjem pravno obavezujućeg Sveobuhvatnog sporazuma o normalizaciji odnosa. Pored brojnih tehničkih sporazuma koji su postignuti tokom dijaloga¹², i uz Briselski sporazum iz 2013¹³, Sporazum o sveobuhvatnoj normalizaciji treba da omogući rešavanje svih preostalih otvorenih pitanja, uz poštovanje međusobnog dogovora o tome da Srbija i Kosovo neće blokirati niti ohrabrivati druge da blokiraju napredak druge strane na njihovom putu ka EU. U Strategiji Evropske komisije o verodostojnoj perspektivi proširenja i pojačanog angažmana EU na Zapadnom Balkanu¹⁴ iz februara 2018, navodi se da je „sveobuhvatni pravno obavezujući sporazum o normalizaciji hitan i ključan, kako bi i Srbija i Kosovo napredo-

¹¹ Pregovori Beograda i Prištine kojima je prekinut *status quo* nakon konflikta i samoproglašenja nezavisnosti Kosova mogu se podeliti u dve faze: prvu, tzv. fazu „tehničkih pregovora“, čiji je ishod potpisivanje sedam „tehničkih“ sporazuma 2011, i fazu „političkog dijaloga“, čiji je rezultat bio sporazum od 15 tačaka potpisan 19. aprila 2013. godine.

¹² U „tehničkim pregovorima“ Beograd i Priština postigli su sledeće sporazume o: razmeni oficira za vezu, priznanju carinskih pečata, uspostavljanju katastarske knjige, priznanju univerzitetskih diploma, regionalnom predstavljanju i saradnji, sporazumu o integrisanim administrativnim/graničnim prelazima, uspostavljanju Razvojnog fonda za Sever. Više o tome videti u: Shpetim Gashi i Igor Novaković, „Od tehničkih sporazuma do sveobuhvatne normalizacije“, Freidrich Ebert Stiftung, Beograd, septembar 2017, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/13821.pdf>

¹³ Prvi sporazum o principima normalizacije odnosa Beograda i Prištine od 19. aprila 2013. godine predviđa osnivanje Asocijacije/Zajednice srpskih većinskih opština, integraciju pripadnika srpskih bezbednosnih struktura u kosovsku policiju, integracija pravosuđa u pravni okvir Kosova, organizovanje lokalnih izbora u četiri opštine na severu, posebne sporazume u oblasti telekomunikacija i energetike, kao i garancije da Beograd i Priština neće blokirati niti ohrabrivati druge da blokiraju napredak druge strane na njihovom putu ka EU.

¹⁴ <http://europa.rs/strategija-za-zapadni-balkan-eu-zapocinje-nove-vodece-inicijative-i-podrsku-za-region-vodjen-reformama/>

vali na njihovom EU putu". U tekstu Strategije navodi se i to da bez sveobuhvatne normalizacije odnosa Beograda i Prištine, kroz dijalog kojem posreduje EU, ne može biti trajne stabilnosti u regionu. Sporazum je dakle najhitniji i najvažniji uslov od koga zavisi evropski put Srbije, ali i Kosova. Precizan datum za potpisivanje sporazuma ne postoji, ali sudeći po hitnosti koja se pominje u Strategiji i izjavama zvaničnika Evropske unije u Briselu i informacijama dostupnim iz procesa pregovora, očekuje se da ovaj sporazum bude postignut do kraja 2019. godine. Srbija je nakon značajnog napretka u dijalogu sa vlastima u Prištini uspjela da započne pregovore o članstvu sa EU i otvori 16 od ukupno 35 pregovaračkih poglavlja, dok je Kosovo potpisalo Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, ali nije dobilo podršku za pregovore o viznoj liberalizaciji niti je u međuvremenu postalo član regionalnih organizacija, poput Saveta Evrope i INTERPOL.

Potpisivanje drugog „istorijskog“ Sporazuma o normalizaciji odnosa treba tek da stvori preduslove za normalizaciju međusobnih odnosa i pomirenje dva naroda, a ovo nužno mora biti mnogo duži i teži proces od parafiranja teksta Sporazuma. Trenutna situacija u Srbiji i na Kosovu daje malo razloga za nadu da će se to desiti u skorije vreme. U Srbiji je okončan Unutrašnji dijalog koji su pokrenuli Vlada i predsednik a koji, zbog brojnih nedostataka i ograničenja, nije odgovorio na potrebe društva. Nasuprot unutrašnjem dijalogu vlasti i građanskog društva u Srbiji, na Kosovu ne postoji sličan zvanični proces. Najskorija dešavanja, uključujući ubistvo Olivera Ivanovića, otkazivanje utakmice juniorskih rukometašica Srbije i Kosova, hapšenje direktora Kancelarije za Kosovo i Metohiju Marka Đurića u Kosovskoj Mitrovici, prekid Dijaloga Beograda i Prištine, zvanična saopštenja o „razgraničenju i razmeni teritorija“, uvođenje taksi na prehrambene proizvode iz Srbije i Bosne i Hercegovine i tako dalje, svedoče o tome da je do pomirenja dugačak put.

Budući da se u okviru zvaničnih pregovora Beograda i Prištine redovno sastaju i razgovaraju muškarci – predsednici, premijeri, ministri, direktori, gradonačelnici, opravdano je zapitati se – zašto u ovom procesu nisu zastupljene žene, i to kao aktivne učesnice u zvaničnim delegacijama ili deo javnosti, ali i kao tema pregovora.

Ovim tekstom želimo da damo doprinos u razumevanju uloge žena u regionalnom pomirenju, a posebno u okviru dijaloga između Beograda i Prištine. S tim u vezi, pokušaćemo da odgovorimo pre svega na sledeća pitanja a to su: da li su žene na institucionalizovan ili neformalan način učestvovalе u pregovorima Beograda i Prištine od 2011. godine. Interesuje nas takođe da li je doprinos žena pomirenju i izgradnji mira u regionu bio vidljiv i vrednovan, odnosno uvažen od društva i političkih elita. Pored toga, želimo da pojasnimo u čemu se ogleda ženska perspektiva u procesu normalizacije. Poslednje, pokušaćemo da spoznamo na koji način žene svojim angažmanom mogu da promene postojeću paradigmu i utiču na proces normalizacije međusobnih odnosa.

ŽENE KAO UČESNICE U DIJALOGU BEOGRADA I PRIŠTINE I NORMALIZACIJI MEĐUSOBNIH ODNOSA

Na prostoru bivše Jugoslavije u protekle dve decenije potpisano je pet mirovnih sporazuma – Erdutski sporazum (1995), Dejtonski sporazum (1995), Vojno-tehnički sporazum u Kumanovu ili tzv. Kumanovski sporazum (1999), Ohridski sporazum (2001), i tzv. Briselski sporazum (2013). Žene nisu bile potpisnice tih sporazuma, a u većini – ni učesnice zvaničnih delegacija koje su vodile mirovne pregovore. Prema tome, mirovni proces i postkonfliktnu rekonstrukciju države i društva vodili su oni koji su započeli oružane sukobe – muškarci.

Poslednji u nizu potpisanih sporazuma je i tzv. Briselski sporazum iz 2013. Osim Edite Tahiri, bivše kosovske ministarke za dijalog sa Srbijom i glavne pregovaračice u ime Pregovaračkog tima Prištine, i Federike Mogerini, visoke predstavnice Evropske unije za spoljnu i bezbednosnu politiku, javnosti nije poznato da su žene u okviru srpske delegacije bila uključene u politički dijalog i tehničke pregovore.

Institucionalno učestvovanje žena u svim zvaničnim delegacijama, prema tome i u normalizaciji odnosa između Kosova i Srbije u kontekstu EU integracija, predstavlja obavezu države na osnovu sistemskih zakona i strateških dokumenata Srbije, kao i ratifikovanih međunarodnih dokumenata. Vlada Srbije usvojila je drugi Nacionalni akcioni plan za sprovođenje Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2017–2020) u kojem se navodi da cilj kome vlada teži jeste uključivanje rodne perspektive i veća zastupljenost žena u dijalogu između Beograda i Prištine.¹⁵ Ovaj cilj, međutim, još uvek nije postignut. Zaključci nezavisnog monitoringa¹⁶ pregovora Beograda i Prištine iz perspektive žena ukazuju da su žene, kao aktivne učesnice, sistematski marginalizovane u formalnim procesima dijaloga i izgradnje mira. Na osnovu rezultata istraživanja ocenjuje se da nema adekvatnog mehanizma niti političke volje za uključivanje žena u ovaj proces. Ova ocena može se ilustrovati činjenicom da je Vlada Srbije na inicijativu predsednika Srbi-

¹⁵ <http://www.mod.gov.rs/cir/4352/akcioni-planovi-4352>

¹⁶ Nezavisni monitoring pregovora Beograda i Prištine rezultat je saradnje Organizacije žena (Kosovske) Mitrovice za ljudska prava i Udruženja žena Peščanik iz Kruševca na povećanju uloge žena u procesu Evropskih integracija i posebno, pregovorima između Beograda i Prištine. Udruženje žena Peščanik, „Pregovori Beograda i Prištine iz ženske perspektive”, Udruženje žena Peščanik, Kruševac, 28. mart 2018. <https://udruzenjepescanik.org/aktuelnosti/688-pregovori-beograda-i-pristine-iz-zenske-perspektive>

je pokrenula tzv. Unutrašnji dijalog i organizovala ukupno petnaest okruglih stolova o Kosovu pozivajući brojne predstavnike stručne javnosti da se uključe u diskusiju (sportska udruženja, verske lidere, akademsku zajednicu, predstavnike bezbednosnih institucija, Srbe sa severa Kosova i druge zainteresovane strane), ali ne posebno i ženske organizacije i mirovne aktivistkinje. U nezavisnom monitoringu navodi se i to da „čak i kada ženske organizacije samoinicijativno sprovode aktivnosti koje su usmerene u pravcu pomirenja, predstavnici javnih vlasti ne žele da u njima učestvuju, a u nekim slučajevima čak i aktivno rade na tome da spreče da do razgovora Srпкиnja i Albanski uopšte dođe“.¹⁷

Pregovori Beograda i Prištine predstavljaju prepreku za učestvovanje građana i njihovih udruženja zbog netransparentnosti procesa, otežanog pristupa informacijama od javnog značaja, kao i tendencioznog dezinformisanja javnosti i širenja lažnih vesti. Ovaj proces vode političke elite daleko od očiju javnosti, a dostupne informacije o pregovorima ne doprinose boljem razumevanju situacije, kao i evropske integracije. Približavanje evropske integracije i pregovora Beograda i Prištine građanima na Kosovu i u Srbiji važno je za demokratičnost i participativnost oba procesa. Uključivanje žena i ženskih organizacija u postojeće mehanizme u okviru kojih se vodi dijalog predstavnika vlade i civilnog društva o svim temama koje se tiču pristupanja Srbije EU, poput Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji¹⁸, može biti jedan od načina da se dođe do pravovremenih i tačnih informacija.

Odnos države prema civilnom društvu a posebno prema ženskim organizacijama i ženskom mirovnom pokretu i *vice versa* presudan je za

¹⁷ Isto.

¹⁸ <http://eukonvent.org/>

razumevanje stepena njihove uključenosti u kreiranje i sprovođenje javnih politika, kao i vrednovanja njihovog rada i delovanja na pomirenju, normalizaciji odnosa i drugim mirovnim aktivnostima.

Feministkinje i pripadnice mirovnog pokreta na prostoru bivše Jugoslavije bile su deo međunarodnog mirovnog pokreta i aktivne učesnice međunarodnih skupova koji su doveli do usvajanja temeljnih međunarodnih dokumenata u oblasti rodne ravnopravnosti, zaštite od diskriminacije, rodno zasnovanog nasilja, uključujući i Rezoluciju 1325 žene, mir i bezbednost (2000).

Nakon izbijanja sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije, veći deo feministkinja „započele su javni, nenasilni protest protiv rata, nacionalizma, militarizma, svih vidova diskriminacije, nasilja“ (Žene u crnom, 2006). Feministkinje su u tom periodu organizovale svoj rad oko različitih centara, tj. udruženja građana, koji su pružali sklonište izbeglicama, podršku ženama i deci žrtvama nasilja, i tako dalje. Nakon završetka rata, ženske organizacije, poput „Žena u crnom“ iz Srbije, razvile su feministički pristup tranzicionoj pravdi prema kojem civilno društvo ima obavezu i odgovornost da se, između ostalog, neprekidno zalaže za suočavanje sa prošlošću i za aktivizam protiv nekažnjivosti zločina.¹⁹ Zbog doslednog suprotstavljanja državnoj politici vođenja rata i pozivanja na odgovornost za počinjene zločine, feministkinje i aktivistkinje ženskih organizacija u državama bivše Jugoslavije još uvek se vide kao državni neprijatelji. Takva percepcija države, posebno bezbednosnih institucija, onemogućava da ženske organizacije postanu partneri koji mogu da do-

¹⁹ Lepa Mladenović i Biljana Branković, „Međunarodni feministički mirovni pokret koji je doveo do Rezolucije 1325“, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2013, http://www.bezbednost.org/upload/document/medjunarodni_feministicki_mirovni_pokret_koji_je_d.pdf

prinesu da se ratno nasleđe i iskustvo sukoba iskoristi za procese pomirenja, procesuiranje ratnih zločina, izgradnju mirovnih programa, prevenciju novih konflikata i slično.

Održivi mir, razvoj društva u celini, dostizanje ekonomskog blagostanja i unapređivanje bezbednosti nije moguće bez potpunog i ravnopravnog učestvovanja žena u ovim procesima. Zbog svega pomenutog, važno je povećati angažman žena u rešavanju sukoba i donošenju odluka, i osigurati da se u pregovorima Beograd i Prištine njihov glas čuje i uključi u zvanične politike. Osim toga, od ključnog značaja je da se poveća razumevanje javnosti o ulozi žena u regionalnom pomirenju i normalizaciji odnosa između Srbije i Kosova.

ŽENSKA PERSPEKTIVA PREGOVORA BEOGRADA I PRIŠTINE

U javnom govoru često se spominje da postoji ženska perspektiva javnih politika, no retko se objašnjava šta se pod tim podrazumeva. Sledi prikaz, šta to znači u kontekstu dijaloga Beograda i Prištine. Dosadašnji pregovori Beograda i Prištine obuhvatili su važne teme, poput integrisanog upravljanja granicom, održavanja slobodnih izbora, zatim slobode kretanja, integracije pravosuđa, pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije i civilne zaštite u kosovski sistem, priznanja univerzitetskih diploma, energetike, telekomunikacije i drugih tema od zajedničkog interesa. Pored tema koje su bile predmet tzv. tehničkih pregovora i političkog dijaloga, važno je napomenuti i šta *nisu* bile teme pregovora, odnosno šta nije sastavni deo političke agende u kontekstu normalizacije odnosa Beograda i Prištine. Pregovarački timovi iz Beograda i Prištine ne prepoznaju i ne pokreću razgovor o temama koje se odnose

na tranzicionu pravdu i suočavanje sa prošlošću, poput prikupljanja činjenica o žrtvama i nestalim osobama, statusa i položaja interno raseljenih lica, lustracije, kažnjavanja počinitelaca ratnih zločina, a posebno – procesuiranja počinitelaca za zločin silovanja žena u ratu, davanja reparacija za žrtve, i drugo. S druge strane, feministkinje, borkinje za ljudska prava, ženske organizacije, kao i pripadnice mirovnog pokreta, između ostalih, zalažu se u kontinuitetu za suočavanje sa prošlošću i kažnjavanje ratnih zločina. Isto tako, one se zalažu da se svim žrtvama, bez obzira na etničku i versku pripadnost, dâ dignitet i da se generacijama koje su odrasle posle konflikta prenese znanje o tome šta se desilo na ovim prostorima. Njihovo angažovanje uključuje i zalaganje za to da tranziciona pravda bude deo političke agende u dijalogu i procesu normalizacije odnosa između Srba i Albanaca na Kosovu i u Srbiji. Ženska perspektiva pregovora Beograda i Prištine, međutim, nije dobila podršku od zvaničnih političara koji vode Briselski proces i u javnosti nije dovoljno vidljiva.

S obzirom na to da od demokratskih promena 2000. godine do danas, državni vrh Jugoslavije odnosno Srbije, i društvo u većini, nije bilo spremno da se suoči sa zločinima iz devedesetih godina, došlo je do snažnog anti-feminističkog pokreta u Srbiji, kao i otpora dela države i društva prema delovanju pojedinih žena u civilnom društvu i njihovih organizacija. Radi objektivnog sagledavanja situacije treba pomenuti i to da državni vrh i civilno društvo na Kosovu takođe nisu pokazali odlučnost da se suoče sa prošlošću i učinjenim ratnim zločinima. Zbog zalaganja za tranzicionu pravdu, pojedine organizacije civilnog društva i različite ženske grupe okarakterisani su u javnosti kao „neprijatelji države“, „strani plaćenici“ i „domaći izdajnici“ i neretko su marginalizovani iz for-

malnih procesa.²⁰ Pored diskreditovanja njihovog rada u javnosti, istaknute žene, braniteljke ljudskih prava i ženske organizacije bile su i sprečene ili onemogućene da javno govore o ratnom nasleđu, a u najradikalnijem obliku bile su izložene zastrašivanju, verbalnom nasilju, pretnjama smrću i fizičkim napadima. Posebno zabrinjava izostanak reakcije nadležnih državnih organa, kao i neblagovremeno i neadekvatno reagovanje države praćeno nesankcionisanjem govora mržnje, klevete, počinioca napada na žene i ženskih organizacija, čime se podstiču slični obrasci ponašanja u budućnosti. Prethodne tvrdnje mogu se ilustrovati primerima kao što je pokušaj sprečavanja održavanja festivala „Mirdita – dobar dan“ koji predstavlja kulturnu scenu Prištine u Beogradu (maj 2018), prekidanje tribine koju su organizovale „Žene u crnom“ na Fakultetu političkih nauka (maj 2017), protest i sprečavanje prikazivanja filma „Albanke su naše sestre“ u Nišu (jun 2017), negativne reakcije javnosti na izveštaj „Dosije Rudnica“ Fonda za humanitarno pravo u kojem se pominje i odgovornost bivšeg načelnika Generalštaba Vojske Srbije generala Ljubiše Dikovića za zločine nad albanskim stanovništvom na Kosovu (2015), pisanje tabloidnih medija, ali i uglednijih dnevnih listova poput „Politike“, o izvorima finansiranja nevladinih organizacija i etiketiranju organizacije Žene u crnom, Fonda za humanitarno pravo i drugih kao Soroševih i Rokfelerovih plaćenika.

Tranziciona pravda nije jedina tema od interesovanja za brojne žene u Srbiji i na Kosovu. Nezavisni monitoring pregovora Beograda i Prištine iz ženske perspektive ukazuje na to da žene u regionu Mitrovica

²⁰ Ova tvrdnja odnosi se, pre svega, na pojedinke i organizacije kao što su Nataša Kandić, Sonja Biserko, Staša Zajović, Borka Pavićević, odnosno Fond za humanitarno pravo, Helsinški odbor za ljudska prava, Žene u crnom, Centar za kulturnu dekontaminaciju, kao i organizaciju Inicijativa mladih za ljudska prava, i druge.

smatraju da pregovarački timovi ne prepoznaju i ne pokreću pitanja koja su od direktnog interesa za građanke i njihov svakodnevni život, kao što je pitanje izdavanja i dobijanja ličnih dokumenata, obrazovanja, zapošljavanja, i pitanja bezbednosti.²¹ Lična bezbednost i kvalitet života građana i građanki nisu u vrhu prioriteta pregovarača u Briselu iz razloga što se Kosovo opaža kao „uslov svih uslova“ i konstruiše kao bezbednosno pitanje od nacionalne važnosti u čijem fokusu je zaštita suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Usled toga, zaštita ljudskih prava, osećaj lične sigurnosti, razvoj ekonomije i druge oblasti od društvenog i političkog značaja marginalne su u odnosu na primat koji ima Kosovo za Srbiju, i obrnuto. Prema tvrdnji istoričarke Dubravke Stojanović, Kosovo „omogućava da se sve stalno drži u zamrznutom stanju, da kao „pitanje svih pitanja“ ometa postavljanje bilo kog drugog pitanja, koči sve druge tokove i, pre svega, onemogućava razvoj Srbije”.²² Pored toga, javna debata o Kosovu uzurpirana je idejom predsednika Srbije i Kosova o promeni granica i razmeni teritorija, a onda kada je teritorija na političkoj agendi, odnosno predmet razgovora, veliki je izazov da se fokus usmeri ka vladavini prava, demokratskim institucijama i ljudskim pravima. Mnogi građani Srbije i Kosova, kao ni stručna javnost nisu uvereni da će promene granica ponuditi bolji put ka izgradnji demokratskog društva i institucija, i doprineti ličnom i ekonomskom blagostanju građana, a tek ne – pomirenju.²³ Shodno tome, pregovori se u kontekstu sa-

²¹ Udruženje žena Pešćanik, „Pregovori Beograda i Prištine iz ženske perspektive“, Udruženje žena Pešćanik, Kruševac, 28. mart 2018.

²² Dubravka Stojanović, „O Kosovu, malinama i gej paradi“, Pešćanik, 8. avgust 2018, <https://pescanik.net/o-kosovu-malinama-i-gej-paradi/>

²³ Florian Bieber, „Can land swaps make peace between Serbia and Kosovo?“, Al Jazeera, October 10, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=jfg7mbo3mbk>

dašnje situacije i nacionalističke debate predstavljaju kao igra nultog zbira gde jedna strana dobija a druga gubi, čime se zanemaruje ono što je stvarno važno za većinu građana – zapošljavanje, s posebnim fokusom na zapošljavanje mladih, stabilna demokratska vlada i dobra javna uprava, jednak pristup pravdi, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala, i drugo. U ovom trenutku, evidentno je da ni vlada Kosova ni vlada Srbije nisu spremne da ovo sada obezbede svojim građanima i glasačima.

Nasuprot dominantnom poimanju Kosova kao pitanja od najvišeg nacionalnog interesa i bezbednosnog problema, značajan postotak žena u oba društva zahteva temeljno preispitivanje državne politike i pomera nje brige za bezbednost države ka bezbednosti građana i građanki, pomera nje odgovornosti i moći uticaja za vođenje bezbednosne politike iz sfere visoke politike, koju vode političke i vojne elite, ka bezbednosti svakodnevnog života, u kojoj ulogu i odgovornost za bezbednost zajednice imaju svi akteri koji u toj zajednici žive, bez obzira na svoju političku moć i uticaj; pomera nje od koncepta otklanjanja bezbednosnih pretnji vojnim delovanjem ka postizanju stabilnosti i mira putem sistemskih i reformskih rešenja izgradnje demokratskih institucija i borbe protiv siromaštva i isključenosti.²⁴ Time je referentni objekt, odnosno ko treba da bude zaštićen, pojedinac i pojedinaka. Posmatranje bezbednosti iz perspektive pojedinaca ide u prilog novoj definiciji (ljudske) bezbednosti koja je manje državo-centrična i militaristička.²⁵

²⁴ Zorana Antonijević, „Učestvovanje žena u sektoru bezbednosti – feministički koncept“. *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 6(19), Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011, str. 3–14

²⁵ Isto.

PROMENA PARADIGME – ŽENE IZ SRBIJE I SA KOSOVA ZA NOVU POLITIKU

Odsustvo žena i njihovih prioriteta, kao i inicijativa ženskih grupa i pojedinki iz EU-integrativnih procesa i pregovora između Beograda i Prištine, utiče na oba procesa, čineći postignute dogovore jednostranim i nedovoljno utemeljenim u realnosti, odnosno neodrživim u budućnosti i usporava promene u društvu.²⁶

Odsustvo žena i njihovih prioriteta u formalnom procesu normalizacije odnosa između Beograda i Prištine same žene nastojale su da prevaziđu na različite načine. U nastavku teksta biće ukratko predstavljeni neki od brojnih skorašnjih primera inicijativa žena, kao i primera saradnje žena iz Srbije i sa Kosova kojima se htela smanjiti etnička distanca, premostiti razlike, unaprediti odnose između dva društva, podstaći ekonomsko i političko osnaživanje žena i ponuditi drugačiju političku agendu na kojoj bi mogli da se grade budući odnosi. Pristupanje Srbije Evropskoj uniji predstavlja priliku da zvanične institucije u narednom periodu učine više kako bi podržale osnaživanje žena u regionu u sklopu njihovih politika izgradnje mira i pristupanja.

Ženski sud

Aktivistkinje civilnog društva sa prostora bivše Jugoslavije pokrenule su krajem 2010. inicijativu za organizovanje Ženskog suda na prostoru bivše Jugoslavije²⁷. Ženski sud predstavlja prostor za svedočenja žena o sva-

²⁶ Udruženje žena Pešćanik, „Pregovori Beograda i Prištine iz ženske perspektive“, Kruševac, 28. mart 2018.

²⁷ <https://www.zenskisud.org/>

kodnevnom iskustvu nepravdi pretrpljenih tokom rata i u miru. U odsustvu institucionalnog pristupa pravdi, ovaj sud podstiče stvaranje drugačijeg – feminističkog koncepta pravdi, odgovornosti, brige, bezbednosti u cilju izgradnje pravednog mira.

Sledite nas

Paralelno sa početkom dijaloga Beograda i Prištine, organizacija Beogradski fond za političku izuzetnost uz podršku Misije Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) iz Srbije i sa Kosova inicirala je, 2012, susrete istaknutih žene iz politike, civilnog društva, akademije i medija iz Srbije i sa Kosova, u želji da se pokrene javna rasprava o tome kako žene mogu doprineti normalizaciji međusobnih odnosa. U okviru inicijative po nazivom „*Sledite nas (eng. Follow us)*“²⁸ organizovano je više zajedničkih sastanaka, na lokalnom i međunarodnom nivou, na kojima se diskutovalo o pomirenju i izgradnji poverenja među bivšim sukobljenim stranama.

Žensko preduzetništvo

Žensko preduzetništvo i preduzetništvo uopšte bilo je povod za uspostavljanje saradnje preduzetnica iz Srbije i sa Kosova. Na inicijativu nevladine organizacije „Trans konflikt“ iz Srbije i „D4D“ iz Prištine osnovan je Forum žena Srbije i Kosova, 2013. godine, a uz podršku engleske ambasade u okviru projekta „Žene za saradnju“ i podršku Privredne komore Srbije.²⁹

²⁸ <https://www.osce.org/serbia/159091> i <https://www.osce.org/serbia/178991>

²⁹ <https://www.slobodnaevropa.org/a/preduzetnice-srbije-i-kosova-slicni-problemi-zajednicki-interesi/27692856.html>

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/1815005/srpske-i-kosovske-preduzetnice-ruse-predrasude.html>

Za razliku od drugih inicijativa, okupljanje poslovnih žena podržali su srpska i kosovska vlada, Privredna komora Srbije, Privredna komora Kosova³⁰, Misija OEBS na Kosovu³¹, organizacije civilnog društva³², ambasade Velike Britanije, Švajcarske, Delegacija EU u Srbiji.

Dijalog za mlade žene

Brojna istraživanja pokazuju da je etnička distanca između Srba i Albanaca najveća među mladima.³³ Istraživanja pokazuju da više od 90% Albanaca nikada nije posetilo Srbiju, a veoma malo Srba posetilo je Kosovo, i poznaje Albance. *OEBS Akademija dijaloga za mlade žene – žene promovišu dijalog i pomirenje*, pokrenuta je 2015, kako bi učesnice Akademije imale priliku da grade lične kontakte, razmene stavove o problemima osnaživanja žena u odlučivanju, saznaju o izazovima sa kojima se članovi svakog društva suočavaju, i diskutuju o problemima koje ih svakodnevno tište³⁴. Akademija je prilika za mlade žene da, pored znanja, steknu i veštine za govaranja, umrežavanja, medijacije, analize konflikata i procene rizika kroz radionice i predavanja međunarodnih akademika. Akademija se organizuje svake godine, pod okriljem Inicijative „Sledite nas“, uz podršku Misije OEBS na Kosovu i Misije OEBS u Srbiji, u kontekstu njihovog ra-

³⁰ <http://rs.niinfo.com/a385738/Biznis/Preduzetnice-iz-Srbije-na-prvom-regional-nom-skupu-u-Pristini.html>

³¹ <https://www.osce.org/sr/mission-in-kosovo/355451>

³² <https://bfpe.org/programs/srbija-i-kosovo-kroz-inovacije-ka-promeni-svesti-i-podzicanju-poverenja/>

³³ <http://mondo.rs/a1134799/Info/Drustvo/Istrazivanje-o-stereotipija-odnosa-Srba-i-Albanaca.html>

<http://gracnicaonline.info/2018/12/07/forum-future-medjusobne-percepcije-srba-i-albanaca-na-kosovu/?script=lat>

³⁴ <https://www.osce.org/sr/mission-in-kosovo/400580>

da na jačem učešću žena u dijalogu i procesima rešavanja konflikta i odlučivanja. Povezivanje mladih žena iz Srbije i sa Kosova rezultiralo je stvaranjem Mirovne mreže mladih žena Srbije i Kosova.

KoSsev portal

Radi pravovremenog informisanja srpske zajednice na Severu Kosova o aktuelnim događajima, tzv. post-briselskom periodu i predstojećim političkim i društvenim procesima, ali i informisanja šire javnosti o srpskoj zajednici na Severu Kosova, nekoliko novinarki i urednica medija pokrenulo je 2014. *Kosovo Sever portal* – KoSsev³⁵. KoSsev je postao jedan od najuticajnijih medija. Pored toga, udruženje žena „Peščanik“ i „Ženska asocijacija za ljudska prava“ iz Kosovske Mitrovice pokrenule su zajednički projekat „Pregovori Beograd – Priština iz perspektive žena“.

Kismet: Ljudi Albanije i Srbije

U oblasti kulture i umetnosti snimljen je kratkometražni dokumentarac „*Kismet: Ljudi Albanije i Srbije*“ Minje Marđonović koji pokazuje koliko su Albanke i Srkinje, zapravo, veoma slične, u svim svojim nametnutim razlikama. „Kismet“ je nastao 2017. kao proizvod saradnje mladih žena iz Srbije i Albanije, sa ciljem da pruži podršku razvoju međusobnih veza i solidarnosti³⁶.

³⁵ <https://kossev.info/vesti/>

³⁶ Realizovan je u okviru projekta projekta „Žene Albanije i Srbije: Mi to možemo!“ koji su sproveli udruženja građana Zajedno Zajedno, Centar za društvenu ravnotežu, Omladinski centar Brus iz Srbije i Nova Vizija iz Albanije, u okviru platforme Ljudi Albanije i Srbije. Projekat je podržan od strane Misije OEBS-a u Srbiji, u partnerstvu Prisustva OEBS-a u Albaniji, Ministarstva omladine i sporta Republike Srbije, Ministarstva obrazovanja, omladine i sporta Republike Albanije, Albanskog Nacionalnog servisa za mlade i

Regionalni ženski lobi u JIE

Ne regionalnom nivou deluje *Regionalni ženski lobi u Jugoistočnoj Evropi* (eng. „Regional Women’s Lobby in Southeast Europe“)³⁷ koji okuplja političarke, poslanice i liderke iz civilnog društva. Na sastanku regionalnog lobija održanom 15. septembra 2018. žene su se izjasnile protiv promene granica u regionu i potpisale su Deklaraciju protiv promene granica u regionu³⁸. Potpisnice deklaracije pozivaju vladu Kosova i Srbije da žene uključe u dijalog u skladu sa Rezolucijom 1325 i politikama Evropske unije o rodnoj ravnopravnosti.

Žene Balkana za novu politiku

Poslednja u nizu inicijativa Beogradskog fonda za političku izuzetnost jeste inicijativa *Žene Balkana za novu politiku*³⁹, nastala uz podršku Misije OEBS u Srbiji i Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), koja okuplja istaknute političarke i aktivistkinje iz osam balkanskih društava (Ljubljane, Zagreba, Sarajeva, Beograda, Podgorice, Skoplja, Prištine i Tirane) zarad razgovora o mogućnostima i perspektivama novog pristupa politici na Balkanu. Cilj je da se promoviše važnost političkog učestvovanja žena u stvaranju pravednih i inkluzivnih društava.

Krovne organizacije mladih Srbije, a u okviru projekta „Povećanje regionalne povezanosti mladih Srbije i Albanije“ i uz finansijsku pomoć Ministarstva spoljnih poslova Savezne Republike Nemačke i Ministarstva spoljnih poslova Holandije.

³⁷ <http://rwlsee.org/>

³⁸ RWLSEE, Declaration against change of borders in region, September 15, 2018, <http://rwlsee.org/2018/09/16/declaration-against-change-of-borders-in-region-adopted-by-rwlsee-and-women-parliamentarians-from-kosovo-and-serbia-in-durres-conference-on-15-september-2018/>

³⁹ <https://bfpe.org/programs/zene-balkana-za-novu-politiku/>

va, zasnovanih na punom poštovanju i zaštiti ljudskih prava, i osigura mir i stabilnost na Zapadnom Balkanu.

Proces normalizacije podržan je sprovođenjem različitih neformalnih aktivnosti koje organizuju srpske i kosovske organizacije civilnog društva dugi niz godina, a nisu isključivo usmerene na povezivanje žena iz dve zajednice. Na primer, to su inicijativa REKOM⁴⁰, programi razmene mladih iz Beograda i Prištine koju je pokrenula Inicijativa mladih za ljudska prava a u kojima je učestvovalo preko 15 hiljada polaznika, zatim program o savremenom književnom stvaralaštvu u Beogradu i Prištini pod nazivom „Na kafici kod komšije“, i tako dalje⁴¹.

OGRANIČENJA DOSADAŠNJE SARADNJE ŽENA BEOGRADA I PRIŠTINE

Saradnja žena iz Beograda i Prištine nailazila je na brojne prepreke. Inicijativa „Sledite nas“ bila je ograničena time što nisu svi muškarci lideri političkih partija u obe zajednice podržali ove susrete. Pored toga, saradnja žena zavisila je od opšte političke klime. Posledice zaoštavanja odnosa između Beograda i Prištine trpele su i žene u obe zajednice, jer im je ponekad bilo onemogućeno da se susretnu. Prioritetne oblasti o kojima su žene razgovarale ticale su se zdravlja žena, borbe protiv porodičnog nasilja, ekonomskog osnaživanja žena, obrazovanja i većeg učestvovanja žena u politici. Dakle, žene nisu razgovarale o visokopolitičkim temama o kojima njihove muške kolege diskutuju u Briselu. Naposljetku, ova inicijativa nije formalizovana, i njena održivost dovedena je u pitanje.

⁴⁰ <http://recom.link/mne/>

⁴¹ http://www.yihr.rs/wp-content/uploads/2015/03/YIHR_NL_SRP_final.pdf

Delovanje, na primer, Regionalnog ženskog lobija poznato je stručnoj javnosti. Međutim, njihovo zalaganje za očuvanje postojećih granica u regionu nije bilo vidljivo u medijima i poznato široj javnosti tj. građanima, budući da je u periodu potpisivanja Deklaracije protiv promene granica u regionu preovlađujuća rasprava bila o „razgraničenju“ i „teritorijalnoj razmeni“ koju su pokrenuli predsednik Srbije i predsednik Kosova.

Mirovna mreža mladih žena Srbije i Mirovna mreža mladih žena Kosova registrovane su kao udruženja građanki i građana, osnovane u cilju ostvarivanja rodne ravnopravnosti u društvu i postizanja održivog mira. Članice ovog udruženja za sada rade volonterski, jer rad udruženja nije prepoznat niti finansijski podržan od vlade Srbije i vlade Kosova.

Pored toga, radikalni deo srpske i albanske javnosti protestuje protiv prikazivanja dokumentarnih filmova koji govore o životima žena u srpskom i albanskom društvu.

Nužno je da se prevaziđu postojeće prepreke, da se podrže postojeće inicijative, kao i da se aktivno radi na razvijanju novih inicijativa za pomirenje, normalizaciju međusobnih odnosa, osnaživanje žena i slično.

PREPORUKE ZA BUDUĆE KORAKE U OSNAŽIVANJU SARADNJE ŽENA BEOGRADA I PRIŠTINE

1. Potrebno je da vlada Kosova i vlada Srbije uključe više žena u zvanična tela nadležna za vođenje pregovora Beograda i Prištine. Da bi postignuti sporazum o normalizaciji odnosa bio održiv i primenjiv, potrebno je, takođe, u sve faze ovog procesa uključiti i građanke i njihova udruženja.

2. Potrebno je da izvršna vlast na Kosovu i u Srbiji obezbedi primenu zakona, strateških dokumenata i ratifikovanih međunarodnih dokumenata kojima se unapređuje položaj žena i rodna ravnopravnost, i garantuje povećanje broja žena na mestima odlučivanja, čime se posredno utiče i na povećanje broja žena učesnica u procesima izgradnje mira.
3. Potrebno je da se ženske organizacije Kosova i Srbije, kroz oslanjanje na već uspostavljene mreže i mehanizme saradnje, dodatno povežu radi efikasnije razmene informacija i boljih efekata zajedničkog javnog zagovaranja ka svim nivoima vlasti, za veće učestvovanje žena i stavljanje tema od značaja za žene na agendu dijaloga Beograda i Prištine.
4. Potrebno je osnažiti parlamentarni nadzor nad sprovođenjem Briselskog dijaloga i sporazuma postignutih u okviru njega, uključujući i zahteve da se na agendu pregovora uključe i teme od značaja za žene, kroz uspostavljanje neformalne grupe koja bi obuhvatila žene iz civilnog društva i narodne poslanice članice Ženske parlamentarne mreže.
5. Potrebno je da Evropska Unija, u skladu sa svojim politikama i direktivama u oblasti rodne ravnopravnosti, insistira da obe strane u pregovorima uključe žene i njihova udruženja u dijalog Beograda i Prištine, kao i da u političku agendu uključe teme od značaja za žene.
6. Potrebno je da vlada Kosova i vlada Srbije, zatim Evropska Unija, vlade članica Unije i njihova predstavništva na Kosovu i u Srbiji, finansijski podrže ženske grupe i mirovne inicijative mnogo više nego što je to činjeno do sada, na primer, osnivanjem posebnih linija podrške u okviru postojećih fondova ili osnivanjem sasvim novih

fondova. Time se doprinosi jačanju kapaciteta ženskih organizacija za nadzor, zagovaranje i direktno uključivanje u proces evropskih integracija i pregovore između Beograda i Prištine.

7. Potrebno je da vlada Kosova i vlada Srbije u okviru Berlinskog procesa i Regionalne kancelarije za mlade RYCO pokrenu studijske posete i razmenu mladih u regionu, zatim istraživačke i obrazovne projekte.
8. Poželjno bi bilo, po uzoru na BeFem medijski program „New Voices, New Spaces“, kreirati novi medijski program i podkast usmeren na jačanje medijske vidljivosti žena uključenih u normalizaciju odnosa, i uticati na kreatore medijskih politika da preuzmu odgovornost za obezbeđivanja veće zastupljenosti žena u javnom i medijskom prostoru.
9. Poželjno bi bilo da žene sa prostora bivše Jugoslavije pomognu drugima u konfliktnim situacijama deleći svoja iskustva i veštine u pružanju pomoći izbeglim i raseljenim licima, ženama koje su preživele nasilje u konfliktu, beleženju ratnih zločina i prikupljanju dokumenta o nestalim licima u sukobu, uspostavljanju regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima, i drugim teškim povredama ljudskih prava, i tako dalje.

CENTAR ZA INTERDISCIPLINARNE STUDIJE BALKANA (CISBALK) je osnovan 2013. godine, na osnovu zajedničke inicijative međunarodnog i politikološkog odeljenja Fakulteta političkih nauka, odnosno dva njihova profesora i iskusna istraživača Balkana – Jovana Teokarevića i Predraga Simića. Pokretanjem Centra ostvarena je dugogodišnja ideja da se istraživanja Balkana dalje unaprede u okviru jednog istraživačkog centra koji bi sarađivao sa sličnima u inostranstvu i podsticao proučavanja Balkana iz perspektive više naučnih disciplina i univerzitetskih kurseva, naročito među studentima i mlađim fakultetskim saradnicima. Takođe, CISBalk je zamišljen kao istraživački centar koji će afirmisati saradnju civilnog društva i akademske zajednice.

Od svog osnivanja CISBalk je realizovao značajan broj istraživačkih projekata, naučno-stručnih konferencija i seminara, a posebno se izdvajaju tradicionalni „Balkanski seminari“. Serija predavanja, radionica i okruglih stolova na aktuelne balkanske teme se organizuje jednom godišnje na Fakultetu političkih nauka za studente i nastavno osoblje, ali i za širu akademsku i društvenu zajednicu.

FONDACIJA KONRAD ADENAUER (KAS) je nemačka politička organizacija. KAS deluje nezavisno u oblastima političkog savetovanja i obrazovanja. Od 1964. godine nosi ime prvog nemačkog saveznog kancelara, čije principe Fondacija sledi kao svoju obavezu. Fondacija je prisutna u mnogim zemljama sveta, a i u Nemačkoj ima razvijenu mrežu Obrazovnih centara.

Srbija i Crna Gora nalaze se trenutno u procesu tranzicije. Svim građanima društva, uključujući i političare, predstoje veliki izazovi koje treba prevazići: u ekonomskom, socijalnom i društvenom domenu.

Fondacija Konrad Adenauer želi u pozitivnom duhu da isprati ove procese. Naši seminari, radionice i konferencije treba da doprinesu boljem razumevanju principa Evropske unije, odgovornosti partija i parlamenta, poimanju pravne države i slobodnih medija. Posebno se obraćamo mladim i politički zainteresovanim ljudima.

Oblasti rada Fondacije Konrad Adenauer za Srbiju i Crnu Goru su:

- ▶ Unapređivanje EU-integracija Srbije
- ▶ Etabliranje demokratskog partijskog i parlamentarnog života
- ▶ Političko obrazovanje društveno i politički angažovanih mladih kroz program stipendija
- ▶ Etabliranje ideja socijalno-tržišne privrede
- ▶ Podsticanje interetničkog i interreligijskog dijaloga
- ▶ Podrška civilnom društvu
- ▶ Podrška medijskoj slobodi i medijskom pluralizmu.

REALizacija NORMALizacije
Budućnost odnosa Beograda i Prištine

IZDAVAČ

Fondacija Konrad Adenauer, Beograd
Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Centar za interdisciplinarne studije Balkana, Beograd

ZA IZDAVAČA

Norbert Beckmann-Dierkes
prof. dr Jovan Teokarević

PRIPREMA ZA ŠTAMPU

Predrag M. Popović

ŠTAMPA

Caligraph, Beograd

TIRAŽ

500 primeraka

ISBN 978-86-86661-87-6

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.174(497.11:397.115)(082)

323.1(497.115)(082)

REALIZACIJA normalizacije : budućnost odnosa Beograda i Prištine / priredili Stefan Surlić, Aleksandra Popović – Beograd : Fondacija Konrad Adenauer : Fakultet političkih nauka, Centar za interdisciplinarne studije Balkana, 2019 (Beograd : Caligraph). – 75 str. ; 20 cm

"Publikacija... je skroman doprinos projekta 'Triangle Initiative' unapređivanju regionalne saradnje." --> predgovor. – Tiraž 500. – Str. 7-8: Predgovor / Stefan Surlić. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-86661-87-6 (FKA)

а) Регионална сарадња – Србија – Косово – Зборници

б) Косовско питање – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 279005964
